

EESTI KIRJANDUS

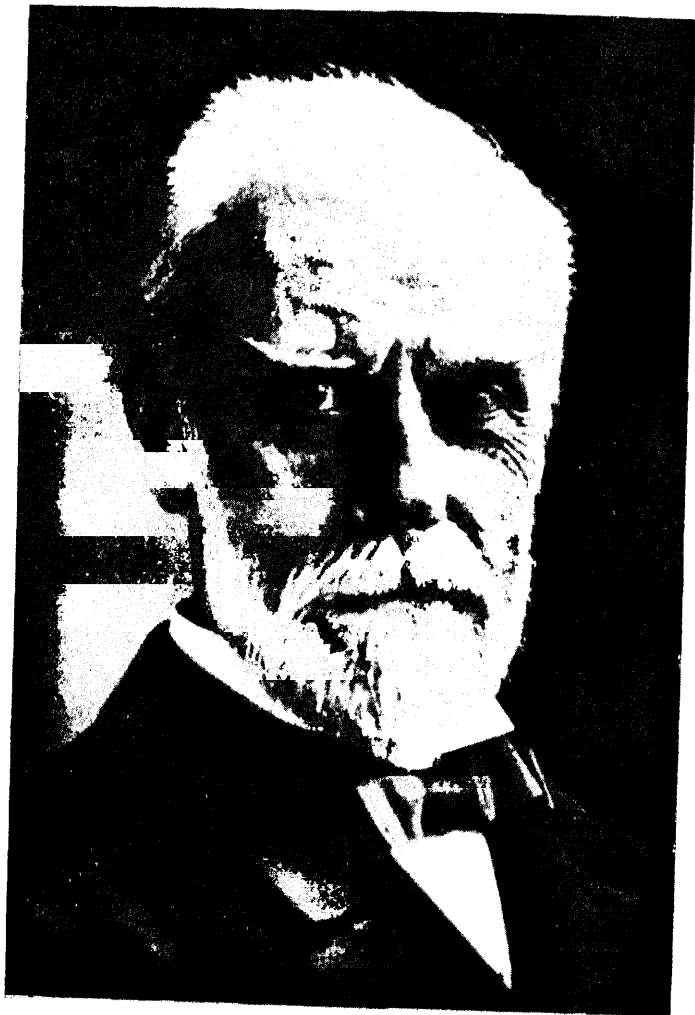
EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMKOND: J. AAVIK, A. R. CEDERBERG,
M. J. EISEN, O. LOORITS, J. LUIGA, J. MARK,
J. MÄGISTE, E. NURM, A. SAARESTE, FR. TUGLAS

TEGEV TOIMETAJA J. V. VESKI

KAHEKÜMNE-ESIMENE AASTAKÄIK
1927

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

W. H. Thomson.

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1927

XXI AASTAKÄIK

№ 6

Prof. Vilhelm Thomsen †.

(25. I. 1842—13. V. 1927.)

Thomseni surmaga on keeleteadus kaotanud ühe silmapaistvama esindaja, võib-olla isegi kõige suurema, kes kunagi elanud. Thomseni teoste lehekülgede arv ei ole, tema pikka tegevusaega silmas pidades, küll imponeerivalt suur, kuid sellevastu ei ole nende hulgas midagi, mis kaalumata, kerge käega oleks kirjutatud. Küsimused, mis ta on võtnud arutusele, on ikka olnud suure ulatusega, raskesti lahendatavad, isegi mõistatuslikud. Kuid tema ajudes seeditult on need pärast paistnud koguni lihtsadena, selgetena, nagu iseenesest mõistetavatena. Asjasse vähe süvenenu võib vaevalt aimata, et need kergesti loetavad, selged read on laialdaste teadmiste, ettevaatliku kaalumise ning terava mõistuse hoolikas vilj. — Teatavasti langeb osa Thomseni hiiglatööst eesti ning sugukeelte uurimisele, mispärast me ei või jätta teda tema surma puhul leinates meelde tuletamata.

Vilhelm Ludvig Peter Thomsen sündis 25. jaan. 1842 Kopenhaagenis; lapsepõlve ja kooliaastad saatis ta mööda Randers'is (Jüütimaal), kus ta isa oli postiülemaks. 1859 astus Kopenhaageni ülikooli, mille lõpetas (cand. phil.) 1867; 1869 kaitses doktori-väitekirja, 1871 sai dotsendiks Kopenhaageni ülikoolis ja 1887 võrdleva keeleteaduse professoriks, missugune õppetool eraldi tema jaoks loodi; lahkus vanuse pärast professöriametist 1912 (1913); oli rektoriks 1901—1902.

Väike taani rahvas oli vareminigi andnud maailmale terava, selge peaga keeleteadlasi, kes sügavaid jälgi jätanud, nende hulgas R. K. Rask'i (1787—1832), kes on olnud sakslase Fr. Bopp'i kõrval võrdleva indo-euroopa keeleteaduse rajajaks. Raskil on suured teened ka soome-ugri keelte uurimisos; muu seas on ta kirjutanud lapi keele grammatika ja ühe pikema kirjutise soome-ugri keelte üle.

Raski teostega oli Thomsen juba koolipoisi-põlves tutvunud. Neist õhutust saades hakkas ta m. s. ka soome keelt õppima. Hiljemini (1867) käis ta ennast soome keele teadmistes Soomes täiendamas. Samal aastal avaldas ta ka esimese soome-ugri keeli puudutava kirjutise: „Det magyariske sprog og dets stammeslægtskab“ („Ungari keel ja selle sugulus“), mis näitab, et ta oli juba siis jõudnud ka teiste soome-ugri keeltega tutvuda.

Need olid ettevalmistused küsimuste lahendamiseks, mis varssi pidid teostuma. Ammu oli tähele pandud, et läänemere-soome keeltes ja lapi keeles leidub hulk germaani laensõnu, ei oldud aga selgusel, kuidas nendega lugu tõepoolest on: mis ajal need laenud on saadud, missugustest germaani keeltest jne. Oma 1869 avaldatud väitekirjas „Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske“ („Gooti keelehõimu mõju soome keelehõimuse“), mis järgmisel aastal ilmus ka saksa keeli („Über den einfluss der germanischen sprachen auf die finnisch-lappischen“), näitas Thomsen, et germaani laenud nendes keeltes on pärit eri-ajajärkudelt ja erikeeltest: vanem laenujark lapi keeles on tulnud skandinaavia keelest meie ajaarvutuse kolmandal (või vähe varem) ja järgnevail aastasadadel; vanem laenujark läänemere-soome keeltes on pärit samalt või veelgi vanemalt ajalt, olles tulnud oletatavasti osalt gooti keelest (kuid vanemalt järgult, kui seda on Vulfila keel), osalt skandinaavia keelest, osalt võimalikult veelgi vanemast, ühisest gooti-skandinaavia keelest; läänemere-soomlased moodustasid siis veel ühise rahva või olid vähemalt lähedas kokkupuutumises üksteisega ning nende asukohad olid ida pool Soome lahte, kus neil naabriteks olid germaanlased lõuna või tõenäolisemalt lääne suunas. Ühtlasi näitas Thomsen, missugused suureväärtuselised järeldused on tehtavad nendest vanadest kokkupuutumistest nii keele arenemisloo kui ka kultuuriloo seisukohast. See teos äratas suurt tähelepanu ja tõi autorile Berliini akadeemialt Bopp'i auhinna. — Samas teoses oli Thomsen tähelepanu juhtinud selle peale, et läänemere-soome keeltes on hulk laenusid ka balti keeltest. Kakkümmend aastat hiljemini avaldas ta uurimuse kokkupuutumistest balti ja läänemere-soome keelte vahel: „Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-letiske) Sprog“ (1890), mis oma põhjalikkuse, ainekite käsitlemise ning kaugeleküündivate järeldustega on keeleteaduses klassiliseks teoseks. Peale tähtsate tagajärgede keele arenemise selgitamisel nii läänemere-soome kui ka

balti keelte seisukohast sisaldab see tähtsaid järeldusi ka läänemere-soomlaste, s. o. ühtlasi ka meie esivanemate asukohtadest ja kultuurist enam kui kaks tuhat aastat tagasi.

Kuna need teosed eeskätt keeleuurijatele ja kultuuri-
loolastele huvitust pakuvad, on Thomseni uurimus Vene
riigi rajamisest „The Relations between Ancient Russia and
Scandinavia, and the Origin of the Russian State“ (1877)
laialdasema huviga. Algupäraselt on see õieti sari loen-
guid, mis ta erilise kutse peale pidas Oxfordis 1876.
Hiljemini on see teos ilmunud saksa („Der Ursprung des
Russischen Staates“, 1879), rootsi („Ryska rikets grund-
läggning genom skandinaverna“, 1882), vene (1891) ja
lõpuks ka taani keeli (Samlede Afhandlingar I, 1919).
Vene riigi rajamise, selle rajajate ja venelaste nime *rus*
üle oli aja jooksul kogunenud terve kirjandus, mille
hulgast oleks kõige pealt nimetada akad. E. Kunik'u suur
kaheköiteline teos „Die Berufung der schwedischen Rodsen
durch Finnen und Slawen“ (1844—5). Terava kriitikaga
kaalub Thomsen aja jooksul ettetoodud lahkarvamisi ja
näitab veenvalt, et Vene riigi rajajad olid rootslased (Rootsi
rannikult), kes, üle Läänemere purjetades, idas kõige pealt
eestlaste ja nende lähemate sugurahvastega kokku puutu-
sid. Need ettevõtlikud ning julged meresõitjad nimetasid
endid *rops-menn* või *rops-karlar* 'sõudjad, meresõitjad',
millest (õieti selle liitsõna esimesest osast) on saadud
meie *roots*, sm. *ruotsi* jne. Hiljemini puutusid nad kokku
venelastega, kes merega mitte otsekoheses ühenduses,
läänemere-soomlaste taga sisemaal elasid, ja viimased hak-
kasid neid oma lähemate naabrite, läänemere-soomlaste
keeltes kujunenud nimega kutsuma, mis vene keeles andis
rus (vrd. *suomi* = vene *suin*).

Juba neis uurimustes liikus Thomsen kaugemel aladel, mis
annavad tema haruldaselt laialdastest teadmistest, suurtest
võimetest ning meeletteravusest kõige paremaid tõendusi.
Kuid Thomseni tööala on veelgi laiem. Ta on avaldanud
uurimusi romaani keeleteaduse alalt, ta on kirjutanud
etruskide keele üle, India (mitte indo-euroopa algupära
olevate) algelanikkude keele üle, näidates, et need on
suguluses austraalia keeltega, jne., ning igaüks neist on
sisaldanud uusi seisukohti ja tähelepandevaaid tagajärgi.

Hiilgavamaid tagajärgi saavutas Thomsen aga 8. aasta-
sajalt (p. Kr.) pärit olevate muinastürgi kirjutiste seletamisega.
Need olid pea-asjalikult soome teadusemeeste töö ja hoolel
teaduseilmale kättesaadavaks tehtud. Mida need aga sisal-

dasid ja, kõige pealt, mis keeli need olid, see oli mõistatuseks, kuni Thomsen 1893 leidis neis tarvitatud kirjamärkide tähenduse ning näitas, et need on kirjutatud ühes vanas, senini tundmata türgi murrakus. Neile esialgsetele teadetele („Déchiffrement des inscriptions de l'Orkhon et de l'Iénisséi. Note préliminaire“) järgnesid põhjalikumad uurimused („Inscription de l'Orkhon déchiffrées“, 1896, jt.). Need töid uut ja üllatavat. Need on m. s. avanud tee muinastürklaste ja nende naabrite ajaloo ning kultuuri tundmiseks. Nende muinastürgi kirjutiste kallal oli Thomsen viimasel ajal töötanud. Ta oli valmistamas suuremat välja-annet sellelt alalt, kuni surm vaele astus.

Suurem osa Thomseni teostest ilmus 1919—22 kokkukogutult nime all „Samlede Afhandlinger“ kolmes köites.

Thomseni hiilgav teaduslik tegevus on loomulikult toonud talle rohkesti auavaldusi nii kodu- kui välismail. Nimetagem ainult, et ta on auliige paljudes teaduslikes seltsides (ka meil Eesti Kirjanduse Seltsis) ja et temale on pühendatud kolm albumit: 25-aastase doktorijuubeli puhul tema õpilastelt (1894), 70-aastase sünnipäeva puhul (1912) üks rahvusvaheline („Festschrift für Vilhelm Thomsen“), mis sisaldab ka tema kuni 1912. a. jaan. ilmunud tööde bibliograafia, ja teine ajakirja „Finnisch-ugrische Forschungen“ toimetuse poolt (I—II, FUF XII—XIII).

Julius Mark.

Prof. József Szinnyei 70. sünnipäeva puhul.

Üks tähtsamatest keeleteadlastest soome-ugri keeleteaduse alal on Budapesti ülikooli soome-ugri (või nagu see õppetool ametlikult kuulub — uural-altai) keeleteaduse professor József Szinnyei (loe: sinnjäi), kes hiljuti oma 70. sünnipäeva pühitses.

J. Szinnyei sündis Pozsony'is (Pressburg) 26. mail 1857, käis keskkoolis esiti oma sünnilinnas, hiljemini Budapestis, astus 1875 Budapesti ülikooli, mille lõpetas (dr. phil.) 1878, oli 1879—80 Soomes õppereisul, 1881 sai Rahvusliku Muuseumi raamatukogu ametnikuks, 1883 soome keele ja kirjanduse eradotsendiks Budapesti ülikoolis, 1885—6 õppeaasta II semestril täitis ungari keele professori kohuseid, 1886 sai ungari keeleteaduse ja kirjandusloo erakorraliseks professoriks Kolozsvár'i (Klausenburg)

ülikoolis, 1888 korraliseks professoriks samal alal, 1891 omandas õiguse ka soome-ugri keeleteaduses loenguid pidada, sai 1893 Budapesti ülikooli (peale J. Budenz'i surma) uural-altai võrdleva keeleteaduse korraliseks professoriks, kus ta on tänini (maha arvatud lühike vaheaeg kommunistide valitsuse ajal) ametis püsinud; oli 1890—1 Kolozsváris teaduskonna dekaaniks ning 1901—2 prodekaaniks, Budapesti ülikoolis 1909—10 dekaaniks ning 1910—11 prodekaaniks ja 1923—4 rektoriks ning 1924—5 prorektoriks.

J. Szinnyei teaduslik tegevus algas õige varakult. Juba 1874. a. ilmus tema esimene teaduslik kirjutis. See oli kirjandusloo alalt, nagu tema järgnevadki kirjutised. Selles tuleb näha tema isa mõju, kellel on ungari kirjandusloo uurimisel silmapaistvad teened. Varssi aga nihkus Szinnyei huvipiirkonda ka keeleteadus ja ta on hiljemini ainult sellel alal teotsenud.

Oma pika tegevusaja jooksul on Szinnyei, ikka ainult teadusega tegemises, avaldanud määratu hulga lühemaid ja pikemaid kirjutisi, nendest suure osa tähtsamas soome-ugri keeleteaduslikus ajakirjas „Nyelvtudományi Közlemények“ („Keeleteaduslikud Teadaandmised“) (1862—), mille toimetajaks ta on olnud 1896. aastast peale, ning terve rea eraldi ilmunud teoseid.

Et Szinnyei oma tegevust algas kirjandusloo alal, siis on täitsa loomulik, et ta hiljemini keeleteadlasena oli huvitatud m. s. soome-ugri keeleuurimisloost. Indo-euroopa keeleteaduse rajajad on sakslane Fr. Bopp ja taanlane R. Rask, soome-ugri võrdleva keeleteaduse põhjendajad on ungarlased J. Sajnovics, N. Révai jt. Mõõda minnes olgu tähendatud, et võrdlev soome-ugri keeleteadus tekkis varemalt kui indo-euroopa keeleteadus, seega viimasest rippumata ning iseseisvalt. Nimetatud ungari keeleteadlaste ja teiste tegevust ning elukäiku on Szinnyei mitmes kirjutises valgustanud.

Teine ala, kus Szinnyei on liikunud ja mis niisamuti kaudselt seotud on tema esialgsete huvidega, on ungari keele vanad mälestusmärgid. Soome-ugri keeltest on ungari keelel kõige vanemad mälestusmärgid. Esimene tekst on 13. aastasajalt, seega 700 aastat vana. Ajal, kust vanemad ungari keele mälestusmärgid pärit, kõlas see tunduvalt teisiti kui praegu. Nii on ungari keele vanematel mälestusmärkidel ungari keele arenemise selgitamisel tähtis seisukoht. Nende seletamiseks on Szinnyei korduvalt ja tagajärjerrikkalt sõna võtnud.

Edasi on Szinnyei avaldanud hulga kirjutisi häälikuloo, teda eriti huvitanud vormiõpetuse ja sõnaseletuste alalt. Enamasti on neis välja mindud ungari keele seisukohast, kuid ikka on toodud rohkesti ka tõendeid ning andmeid teistest soome-ugri keeltest.

Nagu paratamatuks ning loomulikuks järelduseks neile eriküsimusi puudutavatele kirjutistele on tema „Magyar Nyelvhasonlítás“ („Ungari keele võrdlus“), kus soome-ugri keeleteaduse üldiselt heakskiidetud või heakskiidetavad saavutised häälikuloo ja vormiõpetuse alal on lühidalt esitatud, eriti mis ungari keele arenemist valgustavad. See on mõeldud õieti käsiraamatuks tema loengute kõrval soome-ugri keeleteaduses, kuid see on olnud ühtlasi kõiki-dele soome ugri keeleteaduse harrastajatele esimeseks õppe-ja käsiraamatuks kolmel viimasel aastakümnel (esimene trükk 1896, viimane, kuues trükk 1920). Hiljemini (1910) ilmus see teos muudetud kujul, soome-ugri keelte üld-jooni esile tõstes, saksa keeli: „Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft“ (Sammlung Göschen Nr. 463); teine trükk 1922. Nende teostega ühenduses on mainitav üks Szinnyei laiematele ringidele määratud kirjutis ungari kultuuriloo alalt: „A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége“ („Ungarlaste algupära, keel ja kultuur maa-valdamise ajal“), mis ilmus esmalt (1908) ühes koguteoses, hiljemini aga iseseisva raamatuna (täni kaks trükki); ka saksa keeli: „Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Urkultur“ (1920, teine parandatud trükk 1923).

Muudest eraldi ilmunud teostest ei või muidugi nimetamata jätta ungari murdesõnastikku: „Magyar Tájszótár“ I—II, 1893—1901, ja soome-ungari sõnastikku: „Finn-magyar szótár“, 1884; mõlemad auhindadega kroonitud tööd.

Peale selle on Szinnyei kirjutanud terve rea häid ungari keele õpperaamatuid: grammatikaid ja lugemisraamatuid, mis kõik on leidnud sooja vastuvõtmist; need on ilmunud kõik kuni kümnes ja enamasti trükis, üks grammatika 19-das trükis (1926). See on tingitud Szinnyei täpsest ja selgest kirjutusviisist, millega käsikäes käib hea meetod. Szinnyei sulest on ilmunud ka saksakeelne ungari grammatika: „Ungarische Sprachlehre“ (Sammlung Göschen Nr. 595), samuti soomekeelne teos „Unkarin kielen oppikirja“, toimetatud koos soomlase M. Kivekäs'iga; edasi soome keele õpperaamat ungarlastele.

Nagu oma õpperaamatus, on Szinnyei avaldusviis ka tema puht-teaduslikes teoseis selge ja täpne, kaalutud

ja hästi põhjendatud. Pika akadeemilise töö kestusel on hulk keeleteadlasi temalt juhatust ja õhutust saanud. Selleks on kahtlemata kaasa aidanud see, et ta on inimesena vastutulelik ja sõbralik. Nende ridade kirjutaja on, kaks korda pikemat aega Ungaris viibides (1912 ja 1924), lugupeetud teadusemeest nii tema lähemate kaastööliste ja õpilaste ringis kui ka kodus ta perekonna keskel võinud sellest küljest tundma õppida.

Oma kaugete põhjahõimlaste vastu tunneb Szinnyei sügavat sümpaatiat. Soomes on ta, nagu ülemaal tähendatud, pikemat aega viibinud. Soome üle on ta Ungari ajakirjades ja ajalehtedes rea kirjutisi ja ühe kehaka raamatu avaldanud: „Az ezer tó országa“ („Tuhande järve maa“, 1882).

Szinnyei kestev, sügav ja tõsine teaduslik töö on talle Ungaris ja väljaspool suure lugupidamise võitnud. Ta on m. s. Ungari Teadusteakadeemia liige, selle esindaja Ülemkojas, Ungari Keeleteadusliku Seltsi esimees, Budapesti Filoloogiaseltsi ja Soome-Ugri Seltsi (Helsingis) auliige jne. Näüd, tema 70. sünnipäeva puhul, on Ungaris ilmunud album tema õpilaste ja töökaaslaste poolt („Magyar Nyelv“ XXIII, 3—6), kus leidub tema tööde bibliograafia.

Omalt poolt võime lugupeetud õpetlasele pika tagajärjerikka tegevuse puhul soojalt soovida õnne ning edaspidiseks tööks kestvate tervist.

Julius Mark.

1926. a. eesti proosakirjandus.

2

Kõigist muist erinev raamat läinud aasta toodangus on Jüri Parijõe „Semendivabrik“.

Lood on kümne aasta ligidase poisikese jutustatud: alati seletab ta omast seisukohast ja asjust, millesse ta ise kuidagi segatud. Jutustused pole mälestused lapsepõlvest, nagu on paljud teised lasteraamatud, vaid need on lapse otsekohesed elamused, nähtud lapsesilmaga ja jutustatud lapsekeelele. Psühholoogiliselt valitseb täielik intiimsus ja vahetu suhtumine. Olgu lugu lihtne või keeruline, kõik antakse edasi poisikese käsituses, ilma et paistaks seal täiskasvanu plaanitamist, targutamist või ilutsemist. Lood võivad olla täiskasvanu silmis kõige tähtsusetumad, nagu näit. „Katkine kruus“, kus lapsemeelselt kardetakse kruusi katkitemgemise süütegu ja palutakse terveks tegemist

jumalalt niisuguse usuga, mis võiks oma puhtuses ja kindluses panna mäed liikuma. Kuid kruus jääb katkiseks. See on lapsehingele suur pettumus ja kõigutab arvamist, nagu saaks teha midagi usuga. Kruusi katkiminek isenesest on äärmiselt süütu: proovimisel kukub see maha. Kuid sellest areneb dramaatilise pinevusega stseen.

On ka ümbruskonna nähtuste kirjeldust (näit. „Poissmeeste korteris“), kuid ka siin jutustab poisike. See poisike võib olla omast kohast küllalt mehine ja mõistlik, nagu seda on tihti kümneaastased jõmpsid.

Ka sõnastus on seesuguse arenenud praktilise meelega poisikese oma. Olgu lühike näide novelletist „Isaga laadal“:

„No nüüd mina tean küll, misuke see laat on. Kui isa käis laadal hobust müümas, siis olin mina kaasas ja vaatasin kõik laadal läbi. Aga ma enne küll ei teadnud, et laat niisuke on, arvasin, et tea misuke on.“

Neis sõnus on täiskasvanu asjalikkus ja täieline lapselikkus.

Et jutustatakse sündmusi teatava lühikese elujärgu kestes ja et tegevus kontsentreerub ikka jutustaja kodu ümber, siis saavutatakse väga ühtlane lugude rida. Tervikuline on ta hingeeluliselt käsitluselt ja tervikuline ka väljendusviisilt.

Meie tõusiklikus seltskonnas võidakse raamatule vahest teha ka üks etteheide: keskkond, millest jutustatakse, on täiesti popslik ning on ka popsilapse arusaamine, seega siis võib rikkuda meie nn. aristokraatide lapsi.

Läinud aasta toodangu kaks väljapaistvamat novellikogu on August Gailiti „Vastu hommikut“ ja Peet Vallaku „Ajude mäss“. Neil kahel autoril on kõige pealt ühine see joon, et mõlematel on teatav lemmiktüüp, kes siis esineb erimaskides ja eritingimustes.

Peet Vallaku „Ajude mässu“ peategelased on harilikult erakulised isikud; nad hoiuvad omaette ega otsi seltskonda teistega. Näit. „Parukas“ kummaline Ulp. See pole mitte kohtlane ja tõmp isik, vaid on kinnine: tal on omad mõtlemised ja asjaajamised, mis ei lähe korda teistele. Kuid teised segavad end asjasse; tekib kokkupõrge ja tuleb avalikuks opositsioon seltskonnale, mis varjatult valitses juba varemini. Vallaku tegelased pole seltskonnale ometi vaenulised; nad pole agressiivsed, nende passiivse opositsiooni tegelikuks väljakutsujaks on seltskond oma narrustega. Seltskonna narrustest saavad nad aru ja oma erakulises passiivsuses ei tõtta nad asju selgeks tegema, vaid suhtuvad ainult irooniliselt või jälle huumoriga.

Näit. „Laip metsas“ pakub kidakeelse tüübi, kelle käsi oleks käinud teisiti, kui ta oleks mehise sõnaga andnud end tunda. Tema aga selle asemel sompab mõned sõnad ja laseb end pilgata; närib ainult hambaid.

Vallaku lemmiktüüp jääb niiviisi paljus arusaamatuks: meile ei avane need tõelised motiivid, mis tagaõhutajaks tegelasele. Esile tõstetakse aga irooniline suhtumine teiste teotsemisse. Tegelasest mitte-arusaamine, teiste mõttetu sekeldused ja üldine kujutlemishuumor annavad ühiselt tihti groteski. „Parukas“, „Laip metsas“, „Õnnetus raudteejaamas“, „10 omnibus 10“ on Vallaku iseloomulikud novellid ja nad on kõik grotesksed.

Peale sündmustiku grotesksuse avaldub see joon ka Vallaku omapärasel lauses. See on näiliselt lihtsameelne. Näide novellist „Laip metsas“:

„Laseme su lahti küll, aga ütle, mispärast on sul küfnal ja tikutops taskus?“

— Mispärast on...

— Mis sa kannad neist? Tikud on kaasas, aga ise ei ole suitsumees!

Leidsid hea põhjenduse: tikud kaasas, ise pole suitsumees.“

Näit. viimane lause. See on autori oma. Temas on vangi kaitse ja teiste lihtsa loogika hinnang. Tuleb välja, et autori meelest peetakse lugu keerulisemaks, kui see avaldub dialoogis. Ei seletata seda aga ära, vaid imestatakse teiste tõmpi meelt. Ja kõike seda tehakse vähe kohmakalt ning enese mõõdupuuga mõõtes. Nii teevad isekad ja kinnised külainimesed.

Vallaku omapärane lause avaldab autori isesuguse suhtumise tegelastesse ja üldse ainesse. Ta ei tunne otsekoheselt kaasa ega eita otsekoheselt. Kuid ta ütleb sõnad nii, et avaldab siiski varjatud sümpaatia oma peategelasele, hinnates ühtlasi eitavalt peategelasele opositsioonilist seltskonda.

Esile tõstes veel lause lühiduse, muutlikkuse, tõttavuse ja tehtud nurgelisuse, saame Vallaku humoorika lause, millega on kirjutatud „Parukas“, „10 omnibus 10“, „Laip metsas“, „Õnnetus raudteejaamas“, osalt ka „Kolmas“, „Raudne sõber“ ja teised.

Vallaku kui kirjaniku iseloomukam joon ongi tema lauses. Kui ka tema ainek on teatavalaadiline, on töö üldisem ja iseloomustamise mõttes passiivsem.

Nimetatud novelles ei ole nii tähtis tegevuse areng, faabula, kui tegelase tüüp ja eriti selle tüübi ellusuhtumus: faabula on harilikult kergesisuline ja anekdootiline.

Kuid „Ajude mässus“ on ka teissuguseid novelle. Need on „Tühjas löövis“, „Nälg ja surm“, „Hirm“. Siin on kuhjatud rohkem üksikjoooni, nad on värvirikkamad ja neis on tundetumedust. Autor elab siin tegelasele kaasa, sõnad muutuvad lennukamaiks, kõik liigub tundelisel põhjal. Puudub elustav ning omapärastav huumor. Kuid neis novelles leidub ka palju šabloonilisi elemente ja isegi tundesoojus näib olevat Vallakule võõrapärasem kui eelmiste novellide läbiviidud grotesk.

Novellis „Raudne sõber“ on groteskset ja eepilist tooni, kuid ka tundest tiivustatud sõnarohkust. See segu ei anna aga tervikulist tulemust.

„Ajude mässu“ hinnatavam novell on „10 omnibus 10“. On ju tõsi, et siin on aine baasiks võrdlemisi labane reaalsus, et siin ei taheta ütelda õieti midagi tähtsat ega sisemisi veendumusi kajastavat, kuid ometi on autor asetanud igapäevase aine niisugusesse asendisse, et äratav jõuliselt huvi. Vallaku tõsinäoline, naeruta huumor ja tagasihoitud grotesk annavad realistliku novelli, mis ei ole siiski elu üksikjuhtumuste kajastus, vaid siin on ümbervormitud, eneseloodud elu.

„10 omnibus 10“ on erinev ka teemaht: ainuke novell „Ajude mässus“, mille otsekoheseks teemaks on armastus.

Peategelane Nubian on elujõuline ja aktiivne tüüp. Ta on küll nurgeline ja jäme, kuid see oleneb ta isekusest ja elujõust.

Teiste novellide tegelased on elujõuetud tüübid: nende omapärasus on ühtlasi ka ebanormaalsus. Neil on kalduvus hukkamiseks ja isegi Nubian oma sobimatuses on määratud kaduvusele. Eluvõõrus viib mehed elujõuetusele: degeneraat, hulgas, hukkuja — neis suundades areneb Vallaku lemmiktüüp.

Lõpp ongi tihti kurb, ja kui on teisiti, siis on see ajutine lahendus (näit. „Raudne sõber“) või jälle paljas trikk. „Laip metsas“ lõpeb sellega, et tundmatu saab võidu, kuid see on põhjendamatu, novellis seletamata jäänud üllatuslik trikkilõpp. Tegelane muidu liigub aga kaduvusetendentsis.

Üldiselt on Vallakul ainek kergesisuline, ilma sügavuseta, kaunis üldine, kuid tal on omapärane suhtumine esemesse ja on omapärane väljendusviis, mis püüab ühtlasi olla lihtne ja arusaadav.

Aug. Gailit'i „Vastu hommikut“ lemmiktüüp on Vallaku omast erinev, kuigi on ühine nende santlaagerlikkus. See on suurte liigutustega ning rabelev mees. Tal pole püsivat asu kuski: kuigi ta tahab leida kodu, kus temalgi oleks soe, ometi sunnivad elukaredused juba varssi lahkuma. Püsimatute santlaagrina paneb ta igale asjale käed külge, kuid jätab selle äkitselt mõnel väikesel põhjusel maha, nagu laps mänguasja. Isegi naine ja armastus ei suuda paeluda seda tuuletallajat pikemaks ajaks: tarvis on ainult mõnd ebameeldivust — ja juba ta valmis jooksmas iga nelja tuule poole. Gailiti lemmiktüüp on impulsiivne tundeinimene. Väikesed põhjused kihutavad teda ühest kohast teise ja kuski pole kindlustatud ta olek. Ta ei suuda eluvõitlejana üle olla oludest, neid võita ja olla peremees, vaid ignoreerib tegelikku elu tundeinimesena, uskudes, et santlaagri meeolud on üle kõige. Tegelikult jääb temale ikka kaotaja osa, kuigi võitlusmomendi puudusel paistab olevat peremees.

On loomulik, et säärane tüüp on melanhoolne: ta vaatab kollase pilguga ringi ja kannatab moraalse rüütlina kuni järgmise meeolude tõusuni. Tema osaks jääb ka mitte rahul olla käesoleva silmapilguga, ikka irvitavalt naerdes käega lüüa praegusele olukorrale. Sest ta ei suuda jagu saada oleviku tegelikkusest ning võib ainult unistavalt kiita minevikku ja suuresõnaliselt teha lubadusi tulevikule.

„Ajude mässu“ peatüüp on eluvõõras ja kinnine, Gailiti lemmiktüüp on küll sõnarahke ja lobisevalt avameelne, kuid ka eluvõõras. Alati on ta küll teotsemas ja askeldamas, kuid see oleneb tema impulsiivsusest, püsimatusest laadist, eluvõitlusest on ta aga lõppkokkuvõttes saamatu laps, kes võib küll olla väga südikas mänguasjade lõhkumises.

Karikatuuris on Gailit oma lemmiktüübi andnud „Viimses romantikus“. Tegelased on kukk ja kanapere, kuid see pole mitte teips kodulindude psühholoogia eritelu. Kukk Kerill-Kerkerill toimib nagu inimene, tema arvustab ümbrust ja see langeb ühte „Üksinduse“ kodumaale sõitnud kirjaniku meeoludega. Hollandi tõugu kukk ja nimetatud kirjanik on teineteisega väga sarnased.

Kerill-Kerkerill hindab kõrgelt oma minevikku: see oli mõisapargis, ümberringi puha ilusad asjad ja kenad kanad. Tema elumõtte on olnud tiivaripsutamises, ja kui oli üks, siis oli vägev mees. Nüüd aga tulevad kukejõnglased ja lõövad ta kõige häbematumal kombel reast välja. Sellest siis rahulolematuse; oma praeguses kodus (= laudas) asumisega oleks ta muidu ehk leppinud, sest see on küllalt

soe ja mugav. Ja Kerill-Kerkerill unistab lõunamaile lennust ning algab hooplevalt reisi. Lõpeb kaotusega nagu teisteski Gailiti novelles.

Hollandi tõugu kuke Kerill-Kerkerilliga on Gailit andnud tabava karikatuuri oma lemmiktüübist. Terve novell on vaheldusrikas, järjest tõusev oma arengus ja värske oma huumoris.

Iseloomuka kehastuse on saanud lemmiktüüp novellis „Nurjatum roim“. Toomas Tarak on suursell, santlaager ja meeoleolitsev tuuletallaja; ta on patoloogiline tüüp ning kurjategija, kuid ühtlasi idealist ning moralist. Tuuleveskina vehib ta üle põldude.

Toomas Taraki puhul on alla kriipsutatud küll tema patoloogiline kurikaldumus, kuid novell ei paku selle pahe analüüsi ega kirjeldust.

Rohkem teeb seda novell „Punased hobused“. Peategelane on siin ainus kord ka naine ja see on süütamishaige. Autor jutustab siis pahe arengu. Ometi pole ka siin tähtis mingi objektiivne asjaselgitus, vaid esikohal on ikkagi autori vehkiv fantaasia. Patoloogilised ained on sellisele fantaasiale sobiv ala.

Novellid „Laatsarus“ ja „Barrabas“ pakuvad lugusid piibli ainetel. Ei saavutata aga ajaloolist illusiooni, vaid ajalooline kaugus ja võõrad olud lasevad loomulikumana paista autori fantastika ja küsimuse käsitluse.

Nii pole siis eelnimetatud neli novelli muud kui Gailiti lemmiktüübi erilavastised.

Sellel tüübil on isesugune ellusuhtumus. Tal on omad soovid, mis juhitud isiklikust mõnutundmisest. Ei nõuta küll elult jumal teab kui palju — ainult leiba ja armastust, ainult niipalju, et saaks linnuna siristada haljal oksal. Eriti suur on tung saada armastuse osaliseks. Kui Vallakul seda teemat oli vähe, siis on Gailitil teda igal pool. Ometi ei esine Gailiti lemmiktüüp elupõletajana, elumõnutsejana, kel pole südametunnistust ega vastutustunnet. Tal on oma kindel moraal, tõsi küll, väga tujudest olenev ja peaaesjalikult ennast arvestav. On just iseloomulik, et ei arvestata teisi ega tõsielu: välisilm oleks nagu ainult tajuilm.

Seesugune teisi ja tõsielu mitte arvestav pole mitte ainult lemmiktüüp, vaid ka autor ise. Tema fantastika üksikosad on juba säärased. Ent teravamini torkab see esile, kui vaadata intriigi arengut ja üldse sisu ehitust. Peategelane on küll tavaliselt üksik, kuid teised tegelased ei moodusta temaga võitlevat vastasrinda. Tõelise võitluse

moment puudub Gailiti novellides. Jutustus on lemmik-
tüübi soolo-esinemine, kus kõik muu subordineerub tema
tujudele ja soovidele. Näit. „Nurjatus roimas“ esineb
perenaine Ivola isemeelse ja kõvarusikalise naisena. Tuleb
aga Tarak tallu ja — perenaise individuaalne ühik on
kadunud, valitseb ainult Tarak, kõik lavastub tema kohaselt.

Seesugusel psühholoogilisel struktuuril on sarnasus
unistustega: sealgi luuakse maailm teatava soovi ja tege-
lase kohaselt. Seepärast ongi Gailiti ained tavaliselt eba-
harilikult vallas. Tervikuline saavutis on ses mõttes „Liba-
hant“: maastik, inimesed, sündmused — kõik on ebareaalne.
Fantastika saab siin end täies tempos panna maksma. Unis-
tusliku arenguga järgnevad sündmused üksteisele, võttes
ise puhtfantastilise kuju.

Gailitil ei ole oma fantastikas suuremat ideelist ütelda,
sel on peasjalikult funktsiooniline tähendus. Et ta aga toi-
mib pea alati väga ühetaoliselt, siis tundub Gailiti toodang
kokkuvõttes teataval määral pealiskaudsena.

Peale fantastika funktsioonilise tähtsuse ja selle üle-
minekute omapärasuse ja üksikasjade värskuse on Gailiti
novellide elustavaks hingeks huumor. See on lai ja hea-
südamlik naer, mis võib areneda hirnuvaks sõnapildumi-
seks. Huumor saadab tervet Gailiti toodangut ja annab
palju värskust ning huvitavust; tal on ka omaette tähendus:
Gailit teeb naeru naeru enese pärast, ilma et muu sisu seda
nõuaks. Näiteks üks huumorist tingitud paisutus „Viim-
sest romantikust“ (lk. 133):

„Vanasti, armastuse tekkides, pidid lööma tiivaripsu kui
Keerlev. tuulisplask, kana jooksis kui tuul sinu eest, häbelik,
värisev, õrn, peites siis peatudes noka liiva kui teri otsides.
Praegu aga tuleb kollasnokk kaagutades õue, tõstab ühe
jala, tõstab teise jala, ajab laisalt ühe tiiva laiali — ning
see ongi moodne armastus!“

Puhtal kujul naljategemiseks on Gailiti tuttavad hüta-
tuslaused ja sõimusõnalised apposiitsioonid. Neid mõlemaid
on rohkesti ja nad sobivad Gailiti üldise suursõnasusega.
Suursõnasus on autori lahutamatu omadus: halvatud sant,
kellele kõnelemine teeb raskusi, pistab äkitselt deklameerima
(lk. 95), tuima ja kiretu Aane pealaele laseb autor sadada
valingu kiresõnu (lk. 75) jne. Autor unustab tihti tegelase,
ta mõttelend on võtnud tuult, talle voolavad sõnad suhu.

Isesugune on novell „Vastu hommikut“. Kui teistes on
valitsev unistuste psühholoogia, siis siin tegeliku elu
vaatus. Ekspressiivse kujundusviisi asemel on siin teiste
isikute elamuste eritelu. „Vastu hommikut“ annab tege-

lastena kontrastlikke isikuid, ja ehk ainult Soldenis võib leida sarnasust Gailiti lemmiktüübiga. Kontrastlikud tegelased ei kujuta siin siiski üksteisega kuidagi sisemiselt seotud võitlevat hulka, vaid see on juhuline kogu ning autor võtab neid igaüht üksikult. Ainult ühele isikule koonduv autori tähelepanu jääb siingi maksma, nagu muuski toodangus. Kuid autor ei ole teinud siin tegelasi otsekohe oma pooldamiste väljendajaks, vaid iga isik on omaette iseseisev vaatluseobjekt. Väga humoorikad on näit. Rabakuke elamused vanglas ja koomilistraagilised enne surma.

Silmates lähemalt läinud aasta novellikirjandust, näeme, et Luts, Rumor, Perandi j. t. on püüdnud jutustada lugusid tegelikust elust. Toodud sündmused õigustavad oma avaldamise erakordsema laadiga, kuid üldiselt on need ikkagi tarvilised pildid elust. Ka J. Parijõgi' annab tegeliku elu üksiknähtusi, kuid siin on kõik nähtud poisikese silmaga ja hinnatud poisikese meelega. Peet Vallaku ja August Gailiti novellid ei ole enam tähtsamate juhtumuste refereerimised või elupiltide maalimised. Need on juba suuremal määral autori loodud elu: autori suhtumine objektisse on omapärane ja niivõrt jõuline, et annab sellele teravasti individuaalse vormi, kuigi muidu võib aine olla realistlik ja üldine.

Kõige ebareaalsem raamat läinud aastast on aga Albert Kivika „Miniatüürid“.

Tema miniatüüriliste lookeste areng on ootamatu, üllatav ja seejuures arusaamatu psühholoogilisest vaatekohast. Antakse mõne kujutelmaga lugejale kui puuga pähe, ja saavutatakse niiviisi uudrust ning huvitavust. Räägitavad asjad ei ole jumal teab mis, üllatatakse just ebareaalsusega ja põhjendamatusena. Kivikalgi on miniatüürides peatahtsus fantaasial ja see on arenenud rabava üllatuse suunas.

Teataval määral on niisugusel sisuarengul sarnasust muinasjutudega: sealgi valitseb tegusid ning tegude kausaalset vahetorda mingi väline tendents või lihtsalt tarvidus minna fantaasias edasi. „Miniatüüride“ 1. sarjas ongi muinasjutulised lookesed, mille aine tihti täiesti rahvaluuleline („Pisuhänd“, „Luupainaja“ j. t.). Realistlikum pilt on nende seas „Poiss ja kalkun“, kuid ka siin peab autor üllatava ebarealistliku vembu lõpus sisse lööma.

Sõjajuttude sarjas, kus alus muidu ju realistlik, on areng ootamatu ja nägemuslik, segatud ühtlasi teatava sõjavastase ideega. Näit. „See oled sa ise“ oma tagaajamisega, kuulide

kokkupõrkamisega ja lõpplahendusega on täiesti palavikuhaige nägemus, kellel ühtlasi ärkvel mõistus.

Mõttetum sari on neljas. Siin on „Lendavate sigade“ kogu. Fantaasiale pakub ta oma unenäoliste trikkidega kindlasti omasugust lõbu, kuigi ehk väga väikest.

Üldiselt on miniatüürides pillav rohkus kõnefiguuridest. Uskumatud metafoorid, siis jalustrabavad personifikatsioonid ning lõpuks tikub kõik kasvama ikka allegooriaks.

Selle allegoorilisuse kaudu avalduvad ka autori mõningad tendentsid (naise kohta, sõja kohta jne. ning siis üldiselt: et asjad on imelikud).

„Lendavad sead“ tegid mitte väga ammu veel suurt kära ja ei väsita praegugi neile näpuga näitamast. Nüüd on terve kogu sellelaadseid miniatüüre ja vist ei tehta suuremat väljagi, sest see raamat on mingi vahepala ja ei ole suures ulatuses mõõduandev ei autorile ega kirjandusele üldse.

Ka Jaan Pert'i „Udulaev“ on muinasjutu laadiline. Siingi on üleliigne otsida loogilisust ja psühholoogilist järjekindlust. J. Pert'i miniatüürid on aga hoopis isesugused kui Kivika omad. Siin on kandjaks meeoleu: lüüriline, habras, esteetiliselt taotlev, kuid seejuures mitte peenutsev.

Novelletid on väga mitmesuguselt alalt: muinasjutuainelised ja tõsielu-pildid. Muidugi sobib tundeline põhittoon muinasjutulistele rohkem, ja kõigi naiivsuste peale vaatamata on kogus maitstavaid miniatüüre.

Näit. on tervikuline ja mõjuv „Suurel reedel“: sant Tiidu on siin puhas vanake-vagabund, ta on palju-aastaline hallpea-laps. Selle tüübiga sobib lüüriline meeoleu ja lõpu nägemuslik lahendus ei esine otsituna.

On veel üks väike isesugune raamat: August Mälgi „Surnu surm“. Siin on isesugune ümbrus ja tegelased: pidalitõbiste ravila ja pidalitõbised. Novell on tervik, teravate ja tüsedate piirjoontega ja jõulise sõnaga. Realistlik käsitus, kuid uudsed ja omapärased esemed.

Läinud aastal on ilmunud veel Milli Mallikalt „Ristteed“. Need on pilkelised novellid, mis inspireeritud jooksvast elust. Vähenõudlikud ja mitte palju pakkuvad.

Üks osa vestab teravakeelselt: Hugo Raudsepa pilkesõna on lõikav ja torkav, tema huumoritoongi on teatava nõgesepistega. Vabariigi kriisid, rahvasaadikud, armulood, kirjanduslik elu — neist antakse sündmusrohked karikatuurid.

Teine osa („Inimene kisendab“, „Roobastel“, „Saadermoll“, „Kõht“, „Ristteed“, „Päevaroos“, „Jutt kunstnikust“) on ülespuhutuma keele ning mõttekäiguga. Neis on tõsisemat tooni ja filosoofiat. Lause on paisunud ebaloomulikuks kõnefigureidest. Kuid ometi on nad liialt följetonistlikud ja vähepakuvad, et olla mõjuvad novelletid, ja liialt tõsised ning ülespuhutud, et olla kaasaviiv veste ja pilge. „Ameerika Kristuse“ sõnadega öeldes on neis palju niglaslikku (näit. „Jutt kunstnikust“), kuna esimene osa oleks Seenetreialilt.

Puhtal kujul följetonistlik on August Gailit'i „Aja grimassid“.

Autor ütleb, et „eestlase vaimukus avaldub enamasti ikka sõimus ning karikeerimises“. Kui nüüd Gailit võtab end eestlaste esindajana, siis on see väide peaaegu õige: kohati on küll venitavat uulitsalausete reastamist, suures enamuses aga pakub pildikas veste tähelepanu-kõitvaid paradokse ja huumoripurjedel tõttavat faabulat.

Gailit suurendab karikeerimisel nii plakatlikult ja avameelselt, et pimegi näeb, see on naljajutt: tema pilge on peasjalikult naerunärvidele.

Raamatu teine osa toob reisikirjeldusi, mida ei tarvitse võtta tõsiasjade objektiivse edasiandmisena, kuid mis iseenesest on pildikad ja liikuvad.

Jutustava proosa kõrval on läinud aasta draama mannetult väikese ulatuse ning tähtsusega.

Kõige kaalukama on pakkunud sel alal Hugo Raudsepp, kelle „Ameerika Kristus“ on sisukam töö draama alalt 1926. a.

„Ameerika Kristuse“ intriig areneb väikese pinge all: komöödiast läbi ulatuvad tungid on vähese ägedusega ja kergesti taltuvad. Näit. on olulisemaks ajeks Västriku armastus Asta vastu; see aga raueb juba esimestel takistustel ja komöödia terve sündmustik esineb kui juhuslik keerdsõlme tekkimine. Hugo Raudsepp ei saa karikatuuriski hooga kaasa minna: tema naeruväärustab sõrmega näidates, nähes üksikuid isikuid ja nähtusi, mitte aga võimsaks kasvatades intriigi ega mitte lopsakalt suurendades. On arusaadav siis, et esinevad stseenid, mis iseenesest huvitavad, kuid üldises sündmustiku arengus figureeruvad kõrval-vahejuhtumustena (näit. hullumeelse pastori stseen lõpus).

Karikeerimine ei ole tühtlane. Niglas kuhu on karikeeritud niivõrt ühekülgselt, et on täiesti kestaline; Niglas erineb muist ja osutab, et autoril on sellesse kujusse eri-

suhtumus. Paistab olevat terve rida nurga tagant ängamisi ja Niglase kuju peab olema ebausutavaks mannekeeniks autori nõokimiste väljendusel.

„Ameerika Kristuse“ peahuvitavus peitub mõtteväljatustes. Paradoksid, tabavad kokkuvõtted, lõikavad hinnangud ja tähelepanekud, mida harilikult ei nähta.

Ka „Kikerpilli linnapeade“ intriig on vähe pinev, kuid see areneb järkjärgulise kasvamisega ja toob kaasa üllatusi (seebivabrikant Öilismaa — linnapea).

Tegelastest ei esine mõned, nagu „Ameerika Kristuseski“, mitte eluliselt, vaid on eproporsionaalselt karkeeritud. Näit. on Endel väga disharmoneeruvate külgedega, ta on otsekui lapitud (imponeriv lihtsameelsus — iseseisev, hangeldav praktilisus — filosoofide taskuskandmine ja alatine ninaga vedamine raamatuuridades).

Samuti on liiga ühekülgsest naeruvääristatud sotside juht Espenson: see on saherdav pops ja sant, nii vaimliselt kui ihuliselt.

Juba ilmekam ja tervikulisem on kadakas Minna Kõösel oma diplomaatiaga ja keiserpaukudega, siis Kõrrevares senior jne.

Sõnalist sädelevust on siin vähem kui „Ameerika Kristuses“ ja üldse on viimane märksa sisukam. „Kikerpilli linnapead“ on näitelavaline päevanali ja mitte rohkem.

Raudsepast üpris traagilisem ja paatoslikum on Aleksander Antson'i „Kolgata“. Aine on samust tingimustest kui viimasel ajal Mait Metsanurgalgi: töörahva eestvedajad on tegelased. Lähemat sellest pole midagi ütelda, sest sündmustiku areng on antud jämedais joonis ja tõttavalt. „Kolgatat“ võiks 3-vaatusliku draama asemel nimetada kolmikpildiks, milles paatoslikke sõnu ja traagilisi žeste.

Amorfne on Jaan Pert'i „Õites aed“. Siin on lüürilisi sonimisi ja saatuslikud olla tahtvaid küsimusi. Impressionistliku segimine kuga lastakse voolata kõigel sel esile, hoolimata väljatöötamisest ja mõjuvamast üldheitusest. Ka tegelased on kustki euroopa kultuuriga literatuurist.

Oleme jõudnud ülevaatega lõpule. Vaikides võib mõõda minna venesisulisest ja vene nimedega tõlketalilisest A. Mardlase romaanist „Mees ja tema habe“, A. Sipelga luulest proosas „Andesta“, siis A. Metua tragikomöödiast „Erakud“ ja teisest näitelavale määratud asjakekestest, milledest mõningad võivad olla väga teretulnud maapidudel.

Mis puutub alamat sorti turukirjandusse ja päriselt sopakirjandusse, siis tehakse sealtpoolt järjest uusi katseid leida ostjaid. Kuigi pole põhjust näha selles juba saatuslikku pahet, ometi on tõsiasi, et ühte ossa noortesse jätab sopakirjandus tugevad jäljed. Seepärast kuluks ära, et oleks kirjanduslikku pärispahna vähem, ja vastavad asutised ning ühikud võiksid siin mõndagi ära teha (näit. kirjastajate ja raamatukaupmeeste organisatsioonid jne.).

Kokku võttes võib väita, et eesti kirjanduslik looming on muutunud intensiivsemaks ning tõhusamaks kui mil-lalgi varemalt: nii laiaulatuslikku ja kõrgepingelist elevust on vaevalt enamalt olnud. Eriti on tervitatav kirjanikkude püüd leida lähidast kontakti lugejaskonnaga: keeleliselt ollakse võrdlemisi vanameelne ja tagasihoidlik, sisuliselt ei püüta trumbata üle uudsuse ja ekstraolekuga, vaid üteldakse südameilt olulisem. Ei peaks olema õigust ette heita kirjanikkudele rahvast ärapäüdu. Nüüd tuleb nõuda juba lugejailt: tarvis on suuremat osavõttu kirjandusest, tarvis on rohkem armastust raamatu vastu, peab kasvatama ja arendama raamatukultuuri. Senini on mõned üksikud teinud enesele küll kirjanduse lugemisega liiga, kuid suuremale osale on ilukirjandus tegelikult võõras. Meie kirjandus pakub praegu kaugelt rohkem, kui on seda rahva ja lugejaskonna enamik väärt; seepärast hoolitsegem eeskätt lugejate eest.

(Lõpp.)

D. Palgi.

Oskar Luts.

1.

Eriti meie uuemad kirjanikud on vähe populaarsed. Rahvas tunneb neid vähe. Kes tunneb külas August Allet, Arthur Adson'it või Aleksander Tassa't? Meil on demokraatne rahvas (nii kõneldakse), kuid aristokraatsed kirjanikud. Ja pole nuriseda, kui sild nende kahe vahel on nõrk.

Prosaiste siiski tuntakse. Paljusid vanuse tõttu, nooremaid huvitavuse tõttu. Üks populaarsemaid eesti kirjanikke on kahtlemata O. Luts. Võib-olla kõige populaarsem meie uuemate kirjanikkude hulgas üldse. Misuguseile oma raamatuile võlgneb ta eriti oma suure populaarsuse? Need on Tootsi juttude seeria „Kevade“, „Suvi“, följetonid, väikesed komöödiad.

Nagu keegi vanem arvustaja tähendas, on eesti rahvas nalja-armastaja rahvas, ja see on õige, kuid eestlased pole esimesed, kes vajavad nalja ja lõbu. Vanasti karjuti niisama: „panem et circenses!“ Luts on rahvale ka oht-rasti pakkunud lõbu ja rahvas on seda näljasena võtnud vastu.

Kuid kas selles ei peitugi Lutsu kui kirjaniku traagika, et ta on pidanud rahvast liiga oht-rasti lõbustama? Kas ei liigu läbi Lutsu toodangu üks traagiline kuju, kel nukrus silmis ja sõnades? Ja kas pole ses kujus enam hinge, igatsevat inimest, kirjaniku enda õiget palet, kui klaunit-sevas, balagaanitsevas herises Tootsis? See nukrapalgeline inimene naerab vähe.

Mulle tuleb meelde kunagi kuulnud lugu vanast kuulsast paiatsist, kes armastus nooresse tüdrukusse. Kuid tütarlaps ei võinud ialgi uskuda, et põline naerukuningas, veiderdaja võib ahastavalt, traagiliselt, sügavalt armastada. Temalt ei oodatud muud kui kõditavat nalja. Ja nii ei saanud tüdruk ta kirglikku armuavaldust teisiti vastu võtta kui naerulaginaga. Nii sattus vana paiats painajalikku võluringi. Keegi ei uskunud, et ta tõsist elu võib elada, midagi tõsist öelda. Kui ta oma võltsimata kurbust tahtis väljendada, sündis see nii koomiliselt, et kõik juuresviibijad naerust vabisesid. Meeleheites hukutas paiats enda, trapsilt alla hüpates, rahva mõirgava naeru saatel. Naer vaikis alles siis, kui tõesti kindel oli, et ta on surnud. Oma suure saladuse, sügavtraagilise armastuse noore tütarlapse vastu viis ta hauda kaasa. Ta oli tõeliselt olnud üks kurvemaist, ja see oli kõige hirmsam ta elus, et ta ei saanud end teisiti väljendada kui naljavormis.

See lugu on tärganud mõnikord meelde Lutsu teoseid lugedes, kuuldes rahva arvamist tema üle. Ka teda võetakse sageli paiatsina.

See on aga Lutsu valemõistmine.

Nali on vaid kontrast Lutsu loomingus. Minu arvates aitab see traagilist enam esile tõsta. Arno Tali nukker hingeelu-lugu avaldab koos üleemeelsete, vallatute Tootsi lugudega enam mõju kui vahest iseseisvalt. Nali on suur, kena varjund Lutsu loomingus. Kuid ärgem nähkem ainult nalja!

Muidugi võib tekkida halb tunne, kui loed ta „Tootsi pulma“, „Äripäeva“, „Kirjamappi“ või vesteid Uhuust. Siis osutub, et Luts on hoopis läinud üle vana paiatsi ossa ning ei suuda pakkuda enam muud kui nalja. Traagiline heli siseilmast virildub, avaldades lõbusünnitavaks kirjan-

duslikuks heristükiks. Säärane halb tunne tekib sellepärast, et ennemalt oled lugenud „Kevadet“, „Sood“, „Kirju Maarjale“, „Mahajäetud maja“.

Luts oli kauemat aega enne kultuurkapitali asutamist elukutseline kirjanik, ja see ongi teda juhtinud pealiskaudsele teele. Ikka ja ikka sunnitud produtseerima, üleliia, süvenemata — seal siis kasutas Luts selleks oma naljaandi ja vorpis rea jante, burleske, mis väga vastavad laiemate hulkade kirjanduslikule maitsele. Lutsu on ähvardanud korra snobism — kerge käsitöö vaim ilmus ta loominguusse. Kuid snobism — see on tõsise kirjaniku surm.

Nüüd, kus teotsevate kirjanikkude majanduslik seisukord on pisut paranenud, tahaks loota, et ka Luts andub enam tõsisele loomingule.

Jah, labase nalja kõrval on Luts andnud ka väärtuslikke asju. Ei, ta pole täiesti ajaviitekirjanikuks muutunud. Ta tunneb seda ise, et see pole ta õige ala.

Ta leiab enda, kui kangastab esile unistaja Andres Süvalepa elukäigu. Või püüab väärtuslikku värvi anda oma huumorile ning loob seltskonna-romani „Iilingu“, mille sügavam põhitoon on siiski tõsine ja kurb.

Kuid on midagi, mis on vaevanud teda kehvalt, painab ta sise-elu, ahastab lunastuse järele, ja ta paneb oma valusa meeoleu, piinavad siseheitlused paberile pealkirja all „Olga Nukrus“. Ta tahaks nagu sellega vabastada end koormast, mis lasub ta hinge olemusel. See on ahastus lunastuse järele, meelegeitlik kaebus õnneliku, kauni elu järele.

See karme pilk ta loomingule paneb meid veenduma, et Lutsu toodangus on nii palju tõsist. Ta paremate teoste põhitoon on kurb, kantud maailmapiinast. Ärgem pidagem Lutsu üksi naljakirjanikuks. See oleks ühekülgne ja ebaõige vaade.

2.

Et mõista Lutsu kirjaniku-isikut, peame tutvuma Arno Taliga, väikese unistajaga. Kui võrdleksime Lutsu vana paiatsiga, siis Tootsis väljendub ta väline isik, Arno Talis ta hingeelu.

Kummalisena paistab Arno Tali silma oma kaasõpilaste hulgas. Romantiline, unistaja hing, kes ei leia kooskõla ümbritsevais inimestes, pettub, on kurb. Juba lapsena armastab ja pettub. Hakkab ihkama siis üksindust, rahu. Sest hall ja äripäevane on miljöö, kus ta kasvab, elab. Mõtleb: Ah, kui igav on Arnol olla! Suur igatsus on millegi järele. See vaikus ümberringi ja need aeglased

piu-paud, missuguse hõrduse toovad nad temale südamesse! On nagu kahju kellestki...

Piinatud, vaevlemas õnnetu armastuse pärast tuulemeelse tüdrukukese vastu, tunneb ta kirikukella helinast omale mõtteid tekkivat surma üle. Ta noor armastus areneb romaaniks, vapustavaks draamaks, ja „Kevade I“ lugemist lõpetades oleme valusasti liigutatud, kuid naeratame ka.

Arno Tali kannatab metsiku kiivuse hoo all. Kuid selle taandudes lohutub, otsib rahuldust nukrast eluvaatlusest. Otse hämmastus valdab meid, kui loeme, kuidas poisike samuti kui neitsi Atala tõuseb öösi teiste magajate seast ja läheb ööle ning taevatähtedele kaebama oma armastuse kurbust. Ja trotsivalt tõendab ta endale, et üksi olla on kõige parem. Ta mõtiskleb: „Aga mis siis? — Ei midagi. Ta on üksi ja talle ei ole midagi vaja. Ta on sõber nendega seal üleval, tähtedega... Ja kaebab Jumalale oma kurbust. Mis siis, kui Tõnisson temast aru ei saa; mis siis, kui keegi temast aru ei peaks saama — tema on üksi ja kaebab Jumalale oma kurbust. Üksi on hea olla. Meel on kurb, aga mingi magusus on üksinduses.“

Oma hingeelu jälgib ta kui meteoroloog baromeetrit. Ei mingid välised huvid kisu teda sellest eemale. Kannatused on talle otsekui toiduks. Kuid armupiinad jahenevad viimaks. Nähes, kuidas Imelik ja Teele kalmistul jalutavad, on ta äkki sellest kõigest üle, saab suuremeelseks. Püüab koguni head teha oma senistele vaenlastele. Andub nüüd täielikult vaatlustele, meeoludele. Istub kui letargias jõe kaldal, kujundab ümber väljast saadud muljeid ja talle kangastuvad kummalised unistused. Neis unistustes astub kaugele üle realiteedi ja näeb „tonte, kodukäijaid ja sarvikuid raba serval pidutsemas“, sootulukesi vilkumas, sookolle kõnelemas. Teda haarab muinasjutt. Ja tõeline armastus tüdruku vastu — see ununeb, hääbub. Jääbki Arno Tali erakuna elu.

Kuid see on lapsepõlv, seega vaid üks ajajärk elust. Inimese hingeelu võib ju läbi teha huvitavaid metamorfoose. Ent Arno Taliga ei sünni seda. Ja vististi sel põhjusel ei pühenda Luts „Kevadele“ järgnevas „Suves“ Arno Talile enam kui paar lehekülge. Neist kõige olulisem on „kiri Virvele“. Ta on jälle armastanud, kuid sama õnnetu tulemusega kui lapsepõlves. Ja Arno Tali võtab ise kokku oma elamused, määrab oma ilmasuhtumuse: „Näen nüüd selgemalt kui kunagi enne: minu elu on pühendatud kan-

natusele.“ Ja veel: „Ma ei uhkusta kui ütlen: võib-olla lõpetan kurvalt. Nagu näed, ei teinud minu iseloom mingit ootamatut hüpet, vaid kordus sama laulu refrään, mille toone mäletan veel koolipõlvest“ (minu harvendus; I. R.).

Kirjanik lahkub Arno Talist, kuid sugugi mitte lõplikult. Selle noormehe-romantiku hingeelu-probleemid ei anna talle rahu. Ja Arno Tali esineb ta teostes jälle, ehk küll teiste nimede all, teises miljöös. Kord on ta Andres Süvalepp, kord Arnold Kask, kord Juhan Metslang, kord minategelane novellides „Kirjad Maarjale“ ning „Karavaan“; ka Toomas Haava ja Elmar Lipstok on tema ligisugulased. Nende alguskuju on Arno Tali. Ja nagu tähendasin — ainult miljöö on teine, ja kohtamine mitmekesiste inimesetega lubab kirjanikul näidata huvitavamais ning erakordseis seisukorris selle isiku hingeelu. Seega avardub pilt Arno Talist. Hingeelu kvintessents on aga antud „Kevade I-s“, ja see jääb muutumatuks.

See on jällegi eesti kirjanduses laialt tuntud „ülearuse inimese tüüp“, kes elab rohkem mõttekujutuses kui elus, ja selle tõttu ei õnnestu viimane. Meil on pea võimatu ühtegi eesti kirjanikku käsitleda, ilma et me ei kohtaks seda tüüpi. Ta sage ilmumine meie vaimuelus on otse painav. Kuid ühtlasi on see väga iseloomustav nähtus meie kirjanduses. Tema sügavamad tekkimise põhjused, juured peituvad kahtlemata meie töu alateadvuses (Fr. Tuglas). Lutsul aga on see tüüp omapärane, nõnda-õelda lutsuline. Lutsu terav kunstniku-individuaalsus on loonud talt kuju, mis üldises kooris on erinev teistest säärastest tüüpidest oma hingestiililt.

Tähendan veel, et Arno Tali puhul „Kevade I-s“ on mulle tärnanud meelde Jaan Oksa „Tume inimeselaps“. Kahtlemata on see tingitud sarnasuse-assotsiatsioonist. Kuid Arno Talis pole seda tulivihast opositsioonitunnet, mis kätkeb „tumedas inimeselapses“. Kui viimane oli uhke ning vihane ja põgenes inimestest, siis Arno Tali on — vastuoksa — liiga heasüdameline, pehme, tasane. Selle tõttu alistub ta elule, asub saatuse tõukel mõnikord sellest ka osa võtma, mis lõpeb tavaliselt aga ebaõnnestumisega.

3.

Võiks öelda, et Lutsu ilmasuhtumine sünnib ülalkäsiteldud tüübi kaudu. Ja see määrab ta senise loomingu ilme, haabituse. See ajajärk algab „Kevade I-ga“ ja lõpeb „Olga Nukrusega“. Võib karta, et kui ta veel loob edasi

selles meeolus, ta vaevalt suudab öelda midagi uut. Kui anatoom on ta lantsetiga läbi sorinud Arno Tali aju ning südame ja laotanud need lugeja ette. Selle jätkamine tähendaks langemist rutiini, vana kordamist. Korduks jah „vana laulu refrään“.

Kuid sellest senisest, mis meie ees, tahame saada ülevaadet. Mislaadi on siis Lutsu peatüübi ilmavaate sugemed? Vaatleksin sel puhul tema peatüübi huvitavamat variatsiooni. See on kunstnik Toomas Haava jutustusest „Soo“.

On vastamisi asetatud kaks tüüpi meie kirjandusest: Fr. Tuglase Felix Ormusson ja Mait Metsanurga Märt Klaos (Hugo Raudsepp). Nimetatud arvustaja tähendab: „Kui Ormusson on meie stiilsem esteet, siis Klaos on aja-järgu kõige erksam ja kohkumatum südametunnistus.“ Kummale on lähem Toomas Haava? Pole mingit kahtlust asetada teda Felix Ormussoni kõrvale. Nende ilmasuhtumine seisab ühel alusel.

Tuletagem meelde, et Felix Ormusson on kirjanik ja Toomas Haava — kunstnik. Klaos aga on end. õpetaja ja pärastine ajakirjanik. Need kalduvuste järele valitud elukutsed tingivad juba nende ilmasuhtumuse. Eriti selle teose puhul võib rööbikjooni tõmmata Tuglase ja Lutsu talendi vahel. Niisama kui Tuglas, ei lepi ka Luts realiteediga. Selle asemel, et endas tunda ajajärgu ühiskondlikkude probleemide põlemist, nagu see sünnib Klaoses, hellitab Haava endas unistusi, irrealiteeti. Nii kui Ormusson näeb und tundmatuist maist ja ilmust, taganeb Haavagi müstilisse muinasjutu-ilma ja kirjeldab innuga salapärast ning õudset sood. Selle asemel, et tunnustada elu juhtivaks teguriks ühiskondlikke jõude, aimab Haava, et juhiks on keegi „nägematu ja vägev“. „Kaugel aga naerab see, kes suur ja salapärane ja kogu ilma näib täitvat.“

„Soos“ tuleb ilmsiks ka püüe fantastikat ja tõelist elu ühendada. Ja kui Luts seda ei suuda, siis toob ta vähemalt tõelisse ellu fantastikat oma unistajate-tegelaste jutustuste näol. Lutsu muinasjutud-näidendid on aga ilmne näide tema kalduvusest fantastikasse.

Isegi Tuglase stiili tuletab meelde see, kui Toomas Haava küsib: „Minu unenäod on liiga selged, minu päevised toimetused nagu unenägu. Kes seletab mulle, mis on ilmsi, mis unes?“ Elu küsimused libisevad meist mööda, nad näevad selle asemel und lahtiste silmadega.

Metskassisse lembub Toomas Haava tüdruku omapärase võluvuse pärast. Selle tundmuse aluseks on esteetilise

harulduse otsimine elust. Ta vaatleb Metskassi ilusaid jalgu, sasis pead ja kurdab, miks suurrätik varjab ta eest tüdruku kauni puusadejoone.

Teravalt aga lähevad lahku Ormussoni ja Haava iseloomud. Haava ei vaju kunagi nii sügavale mõtiskeludesse ning unistustesse kui Ormusson. Ta elab ja teotseb, kuigi piiratud ringis. Ta ei kohku tagasi, et anda suve jooksul hargnevale armastusromaanile dramaatilist lõppu. Ta ei tagane kui puuhobusel ratsutaja, vaid kui kangelane, kes ometi kuidagi lahendanud vahekorrad. Tas ei kätke sel määral mõistuseinimese eneseirooniat ega skeptitsismi, kui on seda Ormussonil. Kuid ometi kardab tunnete veidrat mängu ja põgeneb enneaegu silmapiirilt.

„Felix Ormusson“ ja „Soo“ on kirjutatud peaaegu ühel ajal. Ajajärgus, ajavaimus peituvad ka need motiivid, mis tõstsid kahe kirjaniku vaimusilmade ette sellised tüübid.

Esteediks jääb Lutsu peatüüp lõpuni. Kuigi ta on elust vintsutatud, pigistanud teda armetult ühiskondliku ülekohtu tsükloop, ikka jääb ta endasse unelema. Ja kui ümbritsev elu muutub väljakannatamatuks, siis õhkab ta ainult: „see kõik on nii ääretult kurb, kärarikas ja toores“. Ja ei muud midagi.

Ta tunneb kõlblat piina enda isiku porrilangemise pärast, heidab endale ette tahtejõuetust, saamatust, kuid võõraks jääb talle see otsija idee-inimese piin, mida tunneb Märt Klaos. Jah, on küll temagi otsija, kuid ainult isiklikku õnne ihaldab ta sel otsimisteel.

Ta hingeelu eetilised sugemed väljenduvad veel platoonilises armastuses. Tema armastatud naine on puhas, õhuline, madonnalik. Säärane madonnalik naine käe kõrval, liigub see esteet ja unistaja läbi Lutsu loomingu.

Siinkohal peame aga rõhutama ühte asjaolu selle tüübi käsitusel. Andres Süvalepp, Arnold Kask, Arno Tali on väliselt ikkagi harilikud inimesed, väikekodanlise ilmega. Nii näiteks on Andres Süvalepp apteeker, Kask — kontori-ametnik. Nad askeldavad, töötavad samuti kui teised inimesed. Nende elus on samuti palju väikesi tühje-tähje muresid, nigritsemist. Ühes novellis tõendab ta: „Ses olin paljude sarnane, ses olin harilik inimene; oma teguvõimetuses aga, oma abitus loosklemises — ses polnud ma mitte paljude sarnane.“ Suurel määral arvab ta ise enda traagika seisvat selles, et „temal kunagi pole õnne; ikka jõuavad teised temast ette“. Tas tekib küll igatsus teo järele, kuid see jääb unistuseks; halvatud tahtejõud, nukrus vägistab ta elu. Nii näiteks põgeneb melanhoolne

Andres Süvalepp maale, peab apteeki, kuid soovib, et seal võimalikult vähe inimesi käiks. Psühhiaater võiks sest leida neurasteenia sümptomeid. Andres Süvalepp peatub „mudasel kaldal, keset raba, otsekui keset enda elu, sest ühevõrra troostita paistavad talle mõlemad. Ta andub nukrale vaatlusele ja kahtleb, ei tea isegi, kas on maha jäetud kõigist või ise põgenenud kõigi eest“.

Kuid muidugi ei pääse ta rõhuvast äripäeva-elust ja peab sinna tulema jälle tagasi. Ja kannatades elavad nad edasi, hallide putukatena teiste hallide seas.

Nii pole siis Lutsu lemmiktüüp mitte vaimuaristokraat, kes põlgab tavalisi inimesi, nagu on seda vahest kirjanik Felix Ormusson, filosoof Herbert Helt, Olaf Amos või mõni muu säärane kangelane. Ei, Lutsu lemmiktüüp on lihtne inimene teiste lihtsate inimeste hulgas, aga ta hingeelu on märksa avaram ja õrnatoimelisem. Ta on koguni suur inimestearmastaja, südamik ses suhtes, ainult paljud inimesed on kurjad ja tasuvad ta õrnust ning armastust halvaga. Ja ta kannatab palju sellepärast.

Ühiskondlikku traagikat aga aimame selle taga, kui Luts kõneleb ilusamast ja üllamast elust tulevikus. Oleviku inetus ning labasus painavad teda. „Mõnikord tekib tundmus, otsekui poleks küllaldaselt õhku ta ümber, otsekui jääks südamele kitsaks; siis vaatab abitult ringi, mõtleb hirmuga: kas see tõesti nii peab jääma tema elu lõpuni? Tärkab tusk...“

Kuid sotsiaalselt nägijaks pole Lutsu inimesed kunagi saanud. Nende tegude märkijaks ja suuna andjaks on rohkem isiklik kui sotsiaalne sisetunne.

Ühest küljest on see voorus, sest nii pole Luts kunagi langenud tendentsi. Ja ta inimesed on selle tõttu rohkem inimesed, liha ja verega.

Teisest küljest ei luba see tal tungida sügavasse ajajärgu inimkonna üdisses. Tundub aga otse nõudena, et tänapäeva kirjanik peaks ka sotsiaalselt mõtleja olema. Meie aja inimene õpib ikka teravamini tundma, et ta on ühiskonna osa.

Sellest võime teha mõned järeldused. Nimelt pole Luts ideekirjanik, võitleja. Ta on rahulik inimeste elu kujutaja. Suur on lemmiktüübi mõju ta loomingus. See toob näiliselt objektiivsetesse teostesse kirka subjektiivsuse ja lürismi. Selles tüübis peituvad ta romantilise ilmavaate juured. Temalt on pärit sügav resignatsiooni-meeleolu Lutsu jutustustes, õrnus, härduus, kalduvus muinasjutu- ilma.

„Olga Nukruses“ on see tüüp viidud peaaegu äärmu-
seni. Samuti ta partner, neitsilik õrn naine, keda mees
ainult imetleb ja ihaleb. Selgesti mõtleb Arnold Kask:
„Temale on Nukrus ainult Madonna.“ Ja kui Kask elu
kapriiside mõjul satub mudakuristikudesse, kõlblas valus
ahastab, enda jõuetust neab, lõpuks endast siiski üle saab
ja veendumusele jõuab, mis väljendub lauses: „lähme,
väsinud tuvike; lähme uuele päikesele vastu. Otsime
endile mõne väikese kohustuse inimkonnas, sest elu ilma
kohustusita on kurb“, siis võib tekkida mõte, et Arnold
Kasest saabki vahest uus teo-inimene. Kuid ei usu seda.
Arnold Kask võib seda küll öelda, see on hingeeluliselt
täiesti põhjendatud, sest tema rabelev, heitlev hing lööb
mõnikord leekima mõnest kaunist endagi sõnast; kuid see
kustub kindlasti ka kohe. Hiljemini kordub jälle „vana
laulu refrään“. Arnold Kasel pole selleks eeldusi, et talt
saaks teo-inimene.

„Kevade I“ ilmus 1912. aastal, „Olga Nukrus“ 1926. a.
Ja Oskar Luts on omas 14-ne aasta pärast ilmunud teoses
jäänud ikka enda lemmiktüübi juurde, mille alguskuju on
Arno Tali. Jah, 14-ne aasta pärast on ta teda jälle nime-
tanud armsa nimega — Arno.

Ei saa Lutsu puhul mitte öelda, et inimese hingeelu
on sündimise ja hävimise protsess, nagu väidavad materia-
listid. Ei, inimese hinges on palju püsivaid elemente, on
püsiv kõige pealt hinge stiil. Nii näiteks on ka Tuglas
aastate järel tagasi tulnud oma lemmiktüübi Felix Ormus-
soni juurde raamatus „Hingede rändamine“. Ja samuti
püsib Rohu loomingus romantiku unistajatüüp, nimetatud
kord Herbert Hell'iks, kord Taavet Drewerk'iks või Hell-
muth Haava'ks.

(Järgneb.)

Ilmar Reiman.

Keel ja kiri.

Mõnest oskussõnast matemaatika ja füüsika alal.

Toimetuse eelmärkus. Järelejäetud ridades esitatud
mõtete mitmekülgsema kaalumise ning valgustamise otstarbel on
toimetuse vastavate akade oskussõnakomisjonide liikmetelt prof. J.
Sarv'elt, prof. G. Rägo'lt ja direktor J. Lang'ult seisukoha-avaldusi
palunud, mis kirjutisele tähtsustena on juurde lisatud.

Keelelisi puudusi on meil püütud parandada muu seas ka uute
sõnade loomisega. Uute sõnade loomine ei ole üldiselt aga kõrge

asi, ja nähtavasti veel iseäranis raskesti moodustuvad uued oskussõnad matemaatika ja füüsika alal. Vaevalt suudab siin keegi isik või ka koguni komisjon korrada kõik tarvilised sõnad luua niisugusel kujul, et nad kõigile oleksid vastuvõetavad. Tähendab: kuigi on eestikeelseid oskussõnu, ei tarvita kõik autorid neid mitte või tarvitavad isesuguseid. Selle tagajärjel ei ole matemaatika ja füüsika alal eesti keeles praegu veel päris ühtlast terminoloogiat. Tihti tuleb tarvitada ühe mõiste jaoks isesuguseid oskussõnu, sest et nad raamatutes erinevad.

Käesolev artikkel peatub mõnel üksikul sõnal, mida tarvitatakse mitmesugustes matemaatika ja füüsika õpperaamatuis, kusjuures püütakse sõnade käsitlemisel „asja sisust kinni pidada“. Selle artikli seisukohalt oleks enam-vähem ükskõik, kas kirjutatakse „külje serv“, „küljeserv“ või „külgserv“.

Kaldruut. Sõna „kald“ liitub matemaatilisi kujundeid ja kehi tähendavate sõnadega ja näitab, et kujund või keha on kallakil, seejuures jäädes ikka samaks kujundiks või kehaks, mille nimetusega „kald“ liitunud; näiteks: „kaldjoon“ on joon; „kaldprisma“ on prisma; „kaldsilinder“ on silinder jne.

Analoogia põhjal peaks olema: „kaldruut“ on ruut. Kuid „kaldruut“ (romb) ei ole ruut, vaid midagi muud, millel ruuduga ainult niipalju (olulist) ühist, et neil mõlematel on kõik küljed võrdsed. Sest nagu teada, on ruut nelinurk, mille küljed võrdsed ja nurgad täisnurgad; aga kaldruut (romb) on nelinurk, millel ainult küljed võrdsed (nurgad ei ole täisnurgad).

Sõnade „kald-“ ja „ruut-“ ühendus geomeetrilises mõttes uut terminit (sõna) ei saa moodustada; selleks on nad liiga iselaadsed: „kald“ eitab „ruudu“ olemasolu.

Tahame aga siiski „kaldruutu“ „rombi“ asemel tarvitada, oleme sunnitud ruudu mõistet laiendada. See võiks järgmiselt sündida. Ruuduks tuleks nimetada iga nelinurka, millel kõik küljed võrdsed. Ruudu liigid oleksid: 1) „püstruut“, s. o. ruut, mille nurgad täisnurgad, ja 2) „kaldruut“ (romb), millel ainult küljed võrdsed. Vastolu kaoks, liigitus oleks sarnane kehade liigitusega stereomeetrias püst- ja kaldkehadeks.

Kui aga niisugune liigitus ei ole vastuvõetav, siis ei saa olla vastuvõetav sõna „kaldruut“ rombi tähenduses ja tuleks niikaua, kui uut, kohasemat sõna ei ole; rahulduda võõrakeelse sõnaga, s. o. sõnaga „romb“¹⁾.

T ä i s n u r k. See nimetus kõlbaks väga hästi 360° nurga jaoks (saksa keeles on 360° nurga nimetus „Vollwinkel“, s. o. „täisnurk“), kuid teda tarvitatakse nurga jaoks, mis 90°. 90° nurgale tuleks anda mõni uus nimi.

O. Pärli tarvitab oma „Ruumi algõpetuse“ (II trükk) teises osas sõna „täisnurk“ asemel ka „õige nurk“. Võiks kas või sellel sõnal peatuda, seda enam, et ta esineb ka mujal, näiteks Bilovi „Aritmeetiliste ülesannete kogus“.

Oleks aga veeli teisigi võimalusi. Nii näiteks võiks „täisnurka“ nimetada ka „püstnurgaks“. Viimane termin oleks kreeka keelest

¹⁾ Juba läinud aastal on matemaatika-sõnastiku parandaja komisjon kaldruudu kustutanud ja selle asemele r o m b i võtnud, nagu see O. Pärli raamatust „Ruumi algõpetus ülesandeks“ silma paistab.

laenatud sõna „ortogonaalne“ põhjal moodustatud, sest „orthos“ tähendab peale „õige“ ka „püstik“ (emporgehoben). „Püstnurk“ on teiste nimetustega kooskõlas: on prisma küljeserv alusega perpendikulaarne, siis on prisma „püstprisma“; on kolmnurga üks külge alusega perpendikulaarne, siis on kolmnurk „püstkolmnurk“; on nurga üks haar teisega perpendikulaarne, siis on nurk „püstnurk“. „Püstnurk“ näib kaunis kenasti sobivat ka nimetusega „kaldnurk“. Võrreldagu ka venekeelseid nimetusi: „прямой угол“, „прямая призма“ jne.

90° nurka võiks ehk vähest nimetada ka „nürinurgaks“¹⁾; nurka, mis vähem kui 90°, „teravnurgaks“; aga nurka, mis suurem kui 90°, „tõmpnurgaks“.

Külge. Mida „külge“ harilikult tähendab, on kõigil teada: keha parem ja pahem „külge“, ahju „külge“, maja „külge“ jne.

Ka geometrias tarvitatakse sõna „külge“ sarnases mõttes, kui räägitakse „külje“ pindalast (боковая поверхность). „Külge“ on siis tähenduse poolest seotud mõnesuguse pindalaga.

Kuid „külge“ on tarvitusel veel teises mõttes: kolmnurga „külge“, prisma aluse „külge“ jne. Siin tähendab „külge“ sirglõiku, mille muidugi pindala ei ole.

Nii on sõnal „külge“ geometrias kaks tähendust²⁾. See näitab kujukalt, et matemaatikas on mõisteid rohkem kui eesti keeles antud juhul vastavaid sõnu. See puudus tundub segavalt stereomeetrias, kus tuleb tarvitada kõrvuti sõna „külge“ kahes tähenduses: aluse „külge“ (ilma pindalata), „külje“ pindala jne.

Sellest, mis ette toodud, võib aru saada, et uut sõna oleks „külje“ asemel seal tarvis, kus ta tähendab sirglõiku. Muidu peame venekeelseid sõnu „срочна“ ja „бок“ tõlkima ühe sõnaga „külge“.

Mõned autorid tarvitavad oma raamatuis „aluskülje“ asemel terminit „alusserv“. See on väga soovitatav ja kohane. Siit võiks edasi minna ja võtta tarvitusele geometrias igal pool sõna „külge“ asemel, kus ta tähendab sirglõiku, sõna „serv“. Nii saaksime kolmnurga „servad“, nelinurga „servad“ jne. Teoreetiliselt on see võimalik, sest analüütiliselt vaadeldakse joont kahe pinna lõikekohana, s. o. „servana“³⁾.

Tohiks iseenesest mõisteta olla, et sõna „joon“ peab üldiselt alale jääma, niisama ka „haar“ nurga „külje“ tähenduses.

Astme- ja juurenäitaja asemel oleks lihtsam tarvitada vastavalt „astendaja“ ja „juurija“, sest kui on olemas „korrutaja“, „jagaja“ jne., mispärast siis mitte „astendaja“ ja „juurija“.

Kordaja. „Kordaja“ võõrakeelne vaste on „koeffitsient“. Iseenesest ei ole „kordaja“ halb sõna. Teda vahetatakse aga tihti ära „korrutajaga“; seepärast oleks soovitatav „kordaja“ asemele, kus ta tähendab „koeffitsienti“, mõni uus sõna leida. Selleks võiks näiteks „koondaja“ olla.

1) Matemaatikasõnastiku parandamise komisjon pooldas ajaloolist nime õige nurk.

J. S.

2) Sama lugu on teisteski keeltes.

G. R.

3) Kolmnurgal, nelinurgal ja üldse hulknurgal on küljed. See on ajalooline nimetus Euklidese „pleura“ järgi. Kehadel on tahud ja servad. Sõna „tahk“ on matemaatikasõnastiku kolmandast trükist juhtumisi välja jäänud. Aga ta esineb Jurkatami Vene-Eesti sõnastikus sõna грань tõlkena.

J. S.

Ühe küm nendine arv, kahe küm nendine arv jne. Näib kohasem olevat tarvitada nende oskussõnade asemel teisi, nimelt: „ühekohaline arv“, „kahekohaline arv“ jne. Arusaadavad tohiks olla ka nimetused: „ühenumbri line arv“, „kahenumbri line arv“ jne. Terminid: „üheküm nendine arv“, „kaheküm nendine arv“ jne. on liiga umbkaudsed. Olgugi et arvatäme küm nendüsteemis, on lastel raske aru saada, mispärast näiteks 10 ja 20 on mõlemad „kaheküm nendised arvud“. Ka vahetuvad kergesti ära nimetused „küm nendine“ ja „küm neline“.

Tung. Lõpuks tahaksin veel vaadelda oskussõnu „jõud“ ja „tung“, mis füüsikas tihti ette tulevad ja mõlemad massi mng kiirenduse korrutist tähendavad. Saksa keeles on nende vasteks „Kraft“, vene keeles „сила“.

Kui küsida, et kumba sõna on õigem tarvitada, kas „jõud“ või „tung“, siis peaks pooldama vist küll esimest. Vaatleme mõnd põhjust, mispärast „jõud“ kohasem näib olevat.

1) Nagu teada, defineeritakse füüsikas „jõu“ kaudu tööd: töö = jõud \times ära käidud tee, s. o.: töö võrdub arvuliselt „jõu“ ja ära käidud tee korrutisega. Ka harilikus elus saadakse nii aru, et töö oleneb „jõust“, kui räägitakse: „Tere ja „jõudu!“ „Ta hakkas füüsilist „jõudu“ tarvitama“.

2) See, mida füüsikas „jõu“ all mõeldakse, ja see, mida harilikus elus „jõuks“ kutsutakse, on peaaegu sama asi; seepärast ei ole kahte sõna vaja. Parem, kui on üks sõna; siis on teadusest kergem aru saada. Et füüsikas „jõu“ mõiste on defineeritud ja harilikus elus mitte, see ei tee viga. Kõigi teiste sõnadega, mida teadus tarvitab, on samasugune lugu¹⁾.

3) Dr. F. J. Wiedemanni „Sõnaraamatu“ järele on: jõud = Kraft; tung = Gedränge, Angriff.

4) Sõna „vis“ vasteks on eesti keeles „jõud“. Näiteid selleks leidub iga ladinakeelse raamatu tõlkimisel. Newton annab massi ja kiirenduse korrutisele nimeks „vis“, järelikult võime meie selle mõiste jaoks tarvitada „jõudu“²⁾.

Peale kõige on „tung“ ja „jõud“ kaks isesja, nagu see selgesti p. 3-st näha. Neid üksteise asemel tarvitada ei ole põhjust. Selgituseks olgu järgmine lause: Kui „jõudu“³⁾ juurde tuli, algas „(peale)tung“ sõjas.

J. L. märkuste puhul. Kõiki nähtusi, kus esineb jõud, on minu arvamise järele võimalik käsitleda energia seisukohalt. Energia mõiste on üldine. Piltlikult võiksime seda järgmiselt väljendada: iga jõunähtus mahub kontsentri lise l mõnesugusesse ener-

1) On selge, et rahvas tarvitab sõna „jõud“ nii energia kui ka tungi (сила) mõttes. Kui tahame, et meil oleks oma sõna mõlema mõiste jaoks, siis ei saa teisiti, kui peaksime võtma tarvitusele sõna „jõud“ ühe ja „tung“ teise mõiste jaoks. Toodud näidetes on minu arvates tarvitatud sõna jõud just energia mõttes. Et II füüsika matemaatika õpetajate kongress otsustas tarvitusele võtta „tung“, siis tuleks sellest ka kinni pidada, niikaua kui pole tehtud uut otsust. Muidu satume korralagedusse.

2) Isiklikult pooldan sõna „jõud“. „Tungil“ on ju ka veel tähendus Drang, Bestrebung (Drang nach Osten, nach Licht) jne.

G. R.

3) Energia, mitte aga „сила“.

J. L.

gianähtusesse. Nii võime rääkida elektrijõust ja elektrienergiast. Viimasel juhul asuksime üldisemal vaatekohal.

Harilikuski elus tehakse vahet energia ja jõu vahel, seepärast ei saa meie iga kord „energia“ nimetust tõlkida sõnaga „jõud“. Kujutleme ajalehes kuulutuse järgmise sisuga: „Otsitakse energilist ärijuhti.“ Vaevalt läheksid sinna koha peale kandideerima isikud, kellel ainult suur jõud, s. o. jõumehed. Sellest järeldame, et jõud ja energia on iseasjad. „Energia“ võiks jääda ka eesti keeles „energiaks“.

O. Kool.

Kirjanduslik ülevaade.

Mats Mõtslane: Liblikalend. Jämedaid jooni igapäevasest elust. „Noor-Eesti“ kirjastus 1927. a. 260 lk. Hind 275 mk. Kaas Peet Aren'ilt.

Igal kirjanikul on elunähtuste ahelas oma lemmik-aineala, kust ta leiab tooresmaterjali loometööks. See aineala võib olla võrdlemisi avarapiiriline, kuid osutada ka äärmiselt kitsaks, nagu seda näeme Mats Mõtslasele.

Prassija, ulakate eluviisidega, langev haritlane (üliõpilane) ja jõukas, töötada rühkiv suurtaluomanik on Mõtslase armsamad käsitlusesemed. Kui need maha arvata tema ainestikust, siis ei jää sinna järele peaaegu midagi.

Kuid ka selles lähimõõdulises tooresmaterjalis orienteerub Mõtslane ühekülgsest. Tal on oma kindlad tüübiloomise valemid. Igal uuel tarvitamisel teiseandab ta neid ainult üksikuis piasjus. Üldilme jääb aga igal pool endiseks.

Sellepärast on ka „Liblikalennul“ väga palju ühist tema eelmiste romaanide „Kraavitajate“ ja „Hans Tohvriga“. Eriti just viimasega. See degenerereeruv üliõpilane Hans Tohver, keda eelmise romaani lõpul kelderid aitasid voorimehele, on omale leidnud uue ulualuse „Liblikalennus“. Vahe on vahest selles, et ta seal esines Tohvri, siin Karotomi nime all. Seal olid ta vanemad keskmise, siin suure talu omanikud. Iseloomult kui ka ellusuhtumiselt on Otto Karotom täielik Hans Tohver. Need erinevused, mis ilmestuvad Otto Karotomis, ei konstateeri autori uut lähtekohta tüübiloomises, vaid osutuvad ainult Hans Tohvri jätkuks. Sealt, kus lõpeb „Hans Tohver“, algab „Liblikalend“. Erinevused mõlema romaani sündmus- tikus kui ka tegelaste kujudes on ainult nende orgaanilise progressi tulemused.

Hans Tohvrina oli romaani peategelane veel harjumata kõik-suguste „kahtlaste naisterahvastega“ läbikäimises ja sai sellepärast haiguse, millest ei juleta avalikult teistele rääkida. Nüüd on ta aga kõik seesugused vilumatused ületanud ja rohkem „kodunenud“ oma don-juanlikus tegevuses. Sellepärast on ka kõik säherdused sisse-kukkumised ainult mälestused, „mida muile kodustele pole kõneldud, mida paremad sõbradki ei tea, mida ei taha kellelegi kõnelda, mida ei kõlba avaldada ega teistele teatavaks teha nende ise-loomu pärast“. Oma esimeses nooruseõhinas ei teinud Hans Tohver tegemist maatiidrukutega. Otto Karotom aga, kui juba „täielik spetsialist“, teab, et seal on esiteks vähem tulunduslikku kulu ega

ole tarvis tervisevägi nii väga riskeerida. Sellest siis see vahejuhtumus Raska Hildaga, kellele selle tagajärjel „tuleb kurg külla“. Mis pärast poole saab, selle üle mõelda ei ole enam hetkele elavale Otto Karotomile vajalik.

Hans Tohyri vanemad olid oma olemuselt kaunis arenematud, kitsa vaateringiga maainimesed ja ei suutnud selle tõttu suurt vahet teha pojale raha andmisel tarvete ja ebatarvete vahel. Otto Karotomi isa, Andres (ema on surnud), sellevastu on arenendinud inimene, „kes ümbruses silmapaistval paigal püsib nii seltskondlikult kui ka majanduslikult“. Ja nagu autor veel häändavalt seletab, „ei ole veel ükski Karotom olnud lihtne päevatöeline või palgaline ametnik, ei ole ka talurentnikku, pooleterameest ega vürtspoodnikku nende hulgas, vaid kõik ilma erandita on suurtalunikud ja suurejoonelised ärimehed“. Kuid kõige selle kiuste on tal ka pime usk oma poja mehisusse ning töötahtesse, ja raha andmine studeerimiseks on otse piiritu. Asi on veel seda kummalisem, et on olemas faktilisi tõendeid poja ulaelu kohta (näiteks eksamite mittesooritamine, vahejuhtumus Raska Hildaga jne.), ja pealegi on Andresel enese talupidamise tegemist mitmete tulunduslikkude raskustega. See olukord, mis ulatub läbi kogu romaani, kõlab tugeva dissonantsina teose üldharmoonias. Seesugune fanaatiline usk teise inimesse, olgu või lähimasse sugulassegi, ei ole üldse omane arenendinud inimesele, eriti aga eestlasele. Liigub ju veel tänapäevalgi rahva keskel ütlus: „Ükskord petsid mind küll kondiga, teine kord ei peta enam lihatükigagi.“ Kuid nagu üldiste hinge-elu seaduste irvituseks laseb end Andres veel mitmel ja mitmel korral petta päris sellesama „kondiga“, millega peteti teda esimenegi kord.

Paradoksaalsust ilmub ka Raska Hilda kujus. Jääb mõistatuks, miks ei taha tema avaldada oma lapse isa nime. Asi oleks siis küll ilma seletuseta arusaadav, kui Otto ja Hilda tulunduslik ning seltskondlik positsioon oleks ümberpööratud. Ka praeguses kujus võiks ta tõenäoline olla (ei ole vahet kindlaid tõendeid lapse isa kohta!), kuid puudub konkreetne uskumapanev alus.

Romaani teised kujud on enam-vähem reljeefsemad, karakterilised tänapäevale. Mõned nendest on tüübilisedki. Näiteks Alfred Niemann, kes on sõja-aegsete tõusikute külli ehtsam esindaja. Samuti ka hangeldaja Kingo ja mõned teised.

Meestüüpidest on aga sootuks verevaesem naistegelaste kompleks. Otto Karotomi arvukas naistutvuste kogu on enamikus kahtlaste kuulsustega müüjannad, baaridaamid, ametiasutiste teenijad, majaperenaised ja muud. Kuid huvitava kombel ei välgata selles kirjuse seerias ühtegi naisüliõpilast. Sellepärast tundub ka see nii aktuaalne romaan tükkati päris kaugema mineviku peegeldajana, nii umbes kümme-viisteist aastat tagasi, kus meil naistudengeid oli ainult mõni. Samuti ei näita autor Ottot kunagi tema organisatsioonis. Organisatsioon moodustab üliõpilase elus tähtsa osa, kuid Mõtslane libiseb tast üle peaaegu märgatamatult. Seepärast osutub romaani osa, mis kujutab üliõpilaspõlve, ühekülgeks ja virilaks.

„Biblikalennu“ üldmuljes esineb liiga palju moraali, mille tõttu jutustus omandab kohati tendentsromaani ilme. Mõtslase romaanid sarnanevad oma kompositsioonilt filmiga, kus rida üksikuid pilte moodustab terviku. Nende üksikute piltide kujutamises tahab ta valgustada nende positiivseid ning negatiivseid külgi ühtlasi, kuid kaotab seejuures sageli tasakaalu, hakates pikalt-laialt moraliseerima. Pealegi ei taba ta alati soodsat hetke, kus teatava nähtuse eitava külje esitamine

oleks vastav reaalelule. Näiteks Alfred Niemanni sünnipäeval, kus on suur prassimine ja lõbutsemine täies hoos, elab seltskond silmapilgu meeoleoludele hing rõõmudele, toob Mats Mõtslane seinale kohe Baabeli tulikirja: Kaks härrat piduvõõrast hakkavad järsku kõike seda olemist kibedalt arvustama. Sõnatakse: „Meie oleme mõisnikkude pärandusena üle võtnud ka nende kombed. Ja need kombed viisid vanasti mõisnikud pankroti äärele ja viivad meid ka, pane seda tähele. Juba hakkab see pankroti laine peale, oota alles, kui ta hoogu võtab. Põllumehed jäävad pankrotti, kaupmehed, töösturid — meie riik jääb pankrotti, kui me mitte oma laiutamisele piiri ei pane.“ Ja nõnda ikka edasi; räägitaakse veel pikalt, pikalt luksuse tagaajamisest, nagu autost, kalliste veinide joomisest, naise kleitide tellimisest Pariisist jne. Vaevalt leiab reaalelus niisugune juhtum aset. See on ju lausa pidutuju rikkumine, ja seda ei tee keegi, kellel vähegi seltskondlikku kasvatust.

Sarnaseid stseene võib leida „Liblikalennust“ veel mitmeid. Läheb Altvälja peremees kaupmees Konsini käest raha laenama, siis loeb viimane enne pika loo kõlblust, moraali, siunab jälle alalist pidutsemist ja prassimist, alles siis annab laenu.

Üldiselt on jutustus hoogus, põnevgi. Keskkohal tundub paiguti üksluisena, kuid selle eest on jälle lõpp efektne ja värvikas. Ötö põgenemine kodumaalt, viljalkaldus, hoonete süüitamise katse, konflikt sulasega ja Andrese surmav haigus moodustavad lugejale õige elektriseeritud pineva meeoleolu. Soovida jätab romaani stiil: see on paiguti liiga jämedajooneline. Autor patustab algelisemategi stiilinõuete vastu.

Arno Raag.

Arthur Adson: **Kaduvik**. Luuletused. Eesti Kirjanikkude Liidu Kirjastus 1927. a. 77 lk. Eduard Viiralt'i kaas.

„Kaduvik“ on kirjutud Tartu-Võru murdes, samuti kui Adsoni teisedki tööd. Puht-murdekeeles kirjutatud teoseid on meie kirjanduses võrdlemisi vähe. Seda ala on viljelnud eeskätt Adson ja osalt ka Hendrik Adamson. Tegeldes murdes avaldatud toodetega kerkib esile küsimus, kas on üldse mõtet kirjutada murdes, mis kitsapiiriline, kuna ometi üldises kirjakeeles oleks töö kõigile eesti keele mõistjale täiel määral nauditav. Mõni aasta tagasi välgatas ajakirjanduses protestihääli, et murdeliste teoste produtseerimine aitab tunduvalt suurendada meie keelelist kaost. Ei saa ju salata, et murdeliste sõnade toomine kirjakeelde suurendab selle kvantumit, aga et seejuures keel ka kvaliteedilt peenemaks ja nüansiküllasemaks muutub, on iseenesest mõistetav. Paremini sündigu siis keele kultuuristumine ja peenendumine eeskätt murdelise elemendi kui kunstlikult moodustatud sõnade kaudu. Sefel teel saavutatud rikastumine progresserub kindlal omapärasel alusel ning suunas. Keele side kogu rahva kui terviku vahel muutub kõvemaks, tihedamaks. Ja see on vajalik.

Mis puutub murdelistesse ilukirjandus-toodetesse, siis võiks nende keeleline külg õigustatud olla ainult sedavõrt, kui võrt ta on tingitud sisu kunstilisest küljest. On ju üksikuid muljeid ja meeolusid, mida saab edasi anda täiuslikemalt ainult murdes. Näiteks Gustav Suitsu klassiline „Kerko-kell“ saavutab oma suure tundealise värvingu ja šarmi peamiselt just Tartu murraku abil. Seepärast siis leiavad need autori elamused, mis põlvnevad murdelisest miljööst ja on läbi imbutunud ainult sellega, enestele tänuliku avaldusevahendi

just murrakus. Kirjakeeles kaotaksid nad palju oma kõitev-kodusest lihtsusest ja völuvusest.

Sama võime öelda ka Arthur Adsoni luuletuste kohta. Just murdeline väljendus annab nendele pisilugudele lüüriilise koloriidi. Kui heita pilku Adsoni lüüriilisse toodangusse, siis selgub sealt huvitav üldperspektiiv: lapsepölvse mälestused ja nende järelkaja. Rohkem kui ühegi teise eesti luuletaja töodes ilmestub see Adsoni teostes. Siin pole mitte üksi otsekoheste harraste mälestiste reprodutseerimine, vaid ka muud mõttemõlgutused esinevad kodu ümbruses nähtu ja kuuldu refleksina. Autori eelmised luuletuskogud keerlevad peamiselt otsekoheste lapsepölvse mälestiste ümber, Sänna koolimajas ja mujal, mille sekka vilksatab pisut armastust. Nüüd näib olevat see salv tühjunud ja autor astub sammu edasi, kuid ikka samas miljöö. Endine koduküla oreool jääb igal pool püsima. Ja nõnda tuleb „Kaduvikus“ vaatluse alla jälle mälestiste kompleks. Vahe endiste ja „Kaduvikus“ käsiteldud mälestiste vahel avaldub selles, et eelmiste seis isis autor lähemal, moodustas nagu nende keskuse, siin aga esineb ta kõrvalseisva vaatlejana. Seepärast ongi arusaadav see paradoksaalne üleminek: lapsepölvsest kaduvikku. Vahele on jäänud inimeselu-ee järk, mis täis nooruspäevade tulvavaid kirg-joobumusi, mehe-ee teotsemistahtest hõõguvat ellusuhtumist. Eestlane on oma tunnetes väga kinnine, püüab nendes siseheitlustes iseenesega valmis saada, jättes apelleerimata välisilma poole. Sellepärast on ka Adsoni mälestistekogudes neid asju väga vähe, nad peaaegu puuduvad. Ümbruses, kust luuletaja oma materjali ammutab, polnud neid lendlemas. Sellevastu oli heljummas aga rikkalik mõttekogu kadumisprobleemist. Elu alalhoidmine ja edasikandmine on eesti rahvalt nõudnud väga palju vaeva, eriti mägisel ja kehva-põllupinnaltsel Võrumaal. Seepärast on ka hääbumisvarjud seal laiad ja jämedate kontuurjoontega.

Tugevasti heliseb „Kaduvikus“ resigneeruv varisemismotiiv. Elu osutub kui mingiks vaikseks päikese naeratuseks läbi ahta pilvepilukese. Juba sündimises on surma idu...

Jah, lõpp jo algusen. Kõik algus kaop —
Tiip näo kui oless aiga pallo in,
Ent salalikult sõrmi vahelt vaop
Nink kistupki kui kivivirve viin.

See sünni, ja surma lähike side paneb luuletaja hinge tunduvalt lainetama. Ühel pool elutahe, teisel pool võitmatu kadu sunnivad teda otsima väljapääsu-teid ning uusi avarusi. Luuletaja romantilise põhitooniga hing peatub siis eeskätt veel korra'ks möödunud aegade mälestusis, kus

Egä päiv tõi vastse tsirgu, uvve värsi:
Kullel kõrv nink imestelli kulm.
Kuis kõik kihel, konnegi es kärsi —
Määne laulupidu, hõiskapulm.

Kuid need päevad on juba ammu möödunud ja elu alalhoidmise raske küsimus ei luba kauemini soendada end mälestiste paistel; sellepärast siis

Tulep silmä' sulgu, valla laske käsi,
Astu alla unenäo mäest.*)

*) Harvendused minu; A. R.

See ümbrus, mille leiab hellahingeline luuletaja nüüd peale unenäomäest allalaskumist, on raske ja lohutamatu. Oleviku tõelisus ja ümbritsev ühiskond on jõhker. Raske on selles orienteeruda, sest

Nüüd egä päiv tuup manu vastsest

Meil kelmi vastse, sünnüp latsest-

Ki tike tuhku, saaki aelega nope.

Ei küsütä, mis iin, mis takan

Parhilla om! Valitsep pakan.

Kui ruttu inemine mõtsalisesse ope!

Ja nõnda mööduvad elupäevad, kus rühitakse edasi ürgruuna kannatuses, riisutakse palju vara, korjatakse liigliha ja uputakse iseene uimuses. Keegi ei astu viletsusekotta, et viia lohutust haigele hingele. Unustatakse, et

Mi kaomi nii vai tõisipiten tii päält iist,

Ent teo' jäävä saisma, ei nä kao siist.

Abi kaasinimesilt pole loota, sest „sis ma piass hendä alanduse sisse kastma, liigutama kivvi silmäviin“. Haavatud hing pöördub jumala poole ja palub:

Tahass osa saiija ilma säräst

Nigu mardik omal tiil.

Selline vähenõudlikkuse-joon on „Kaduvikus“ üsna tugev. Mitmes ja mitmes luuletuses vilksatab ta läbi ridade. Lihtsalt, kuid kõige ehtsamalt on ta sõnastatud „Vangi laulus“, kus autor lausub:

Mul ei ole pehmit patju vaja,

Kivi pääle paness pää.

Kirriv sisalik nink tsirgu kaja

Mulle seltsilise' hää'.

Olles enesega ja oma jumalaga püüab Adson elust läbi saada ja unustada seda, „mida latseunen näimi“. Elu käsikivil jahvatada väsimatult lõpuni! See on teine suurem põhimõte, mis seltsib dioogeneslikule vähenõudlikkusele. Sellepärast siis

Väntä, väntä, vellekene,

Väntä vasümädä väest —

Ütskörd lüvvas kelläkene,

Ütskörd luitsa viskat käest.

Sellised on „Kaduviku“ ideelised põhijooned. Nende sekka kõlavad veel mõned akordid looduselüürikat, millest mainiksin „Lõikuse-laulu“ ja „Haavakene, mis sa väriset“.

Nagu juba eespool mainitud, osutub „Kaduviku“ ainek autori nooruspäevades nähtud ümbruse vastuhelgiks. Ainek autori järele on autor valinud ka murrakulise keele—avaldusvahendi. Ei või just öelda, et sisu ja väljendus oleks „Kaduvikus“ alati kooskõlas. Mõnikord kaob kodune lihtsus, südamlikkus ja mõttekillud näivad olevat nagu poolvägisi kistud värsesse (näiteks 11. lk. paar keskmist värssi).

Vormilt on „Kaduvik“ kirjutatud enamasti nelikridades, mis riiuvad, kas üle rea või paaris. Rütm on puhas.

Oma erineva keele, osalt ehk sisugi tõttu on ta teos, mida võib nautida ainult kitsam lugejatering. Meie luulevara-aidale on ta siiski omapärane lisand.

Arno Raag.

Aleksander Antson: Epigrammid. „Aktiooni“ kirjastus Tartu, 1927.

Aleksander Antsoni epigrammide kogu on esimene sellesarnane meil ja juba sellepärast äratab ta huvi ning tähelepanu. Väikest

ning välimusest meeldivat raamatukest läbi lugedes jõuame selgusele Aleksander Antsoni kirjandusliku ilme kohta, sest „Epigrammides“ tuleb selgemalt kui kuskil mujal nähtavale autori ilma-vaade, poliitiline meelsus ja ka võimed. „Epigrammidega“ on Antson tituleerinud ennast luuletajaks ja võitlejaks. Kogu autori olemine ja püüded on sihitud maksvate vaadete, tõekspidamiste ja vahekordade, samuti ka nähtuste ja üksikute tüüpide (kes mõnikord osutuvad koguni prototüüpideks) iseloomustamiseks. Aleksander Antsoni „Epigrammid“ on autori subjektiivne ajajärgu sõnastus. See on moodne, asjalik, kaasaega õigelt kajastav, salvav ja otsekohene raamat.

„Ajad, mil tuhanded inimesed nälga surevad,
ajad, mil täigid miljonite ihhu purevad —
ajad, mil linnad ja külad leegivad tulen“,

leidub luuletajaid, kes piuksudes tuimalt ja monotoonselt leelutavad, eotavad — „Eo, Eo! Thürreo, Thürreo!“ Juba sellesama proloogilise epigrammiga viskab autor „kinda näkku“ nii mõnelegi kaasaegsele luuletajale. Selles on iseloomustatud kogu meie uuema luule põhiheli, luuletajate ükskõiksus, passiivsus ja tuimus ühiskondlike nähtuste vastu. Ja sarnaseid etteheitelisi, tõesti ärateenitud iseloomustusi leidub „Epigrammides“ palju.

Sisuliselt võib „Epigrammid“ kahte ossa jagada. Esimeses leiavad kajastust poliitilised, ühiskondlikud elunähtused ja autori ilma-vaade, teises osas aga meie vaimline, peamiselt just kirjanduslik elu ja kirjanikud.

Antson on tendentsikirjanik ja alati vastolus, opositsioonis — sageli võib-olla siiski, kui seda nii väga tarvis pole. Kuid rahulolematuse, uute eluvormide nõudmine, ebajumalate troonilt heitmine on Antsonil veres ja me ei saa seda poolt temast nagu lahutadagi.

Antsoni opositsioon on sihitud kõige vastu, mis vale ja ebaõige. Kuid veel enam: ta on sihitud usutunde, tõusikluse, militarismi, kapitalismi ja nõnda edasi vastu.

„Kümme miljoni tääki
kaitseb Euroopan rahu
ja vendluse ja inimsuse ülejääki!
O-ja!
Kümme miljoni tääki
kaitseb Euroopan
kapitalistide ülejääki.“

Ei taha „kohtumõistjana“ ega süüdistajana vaadelda ega hinnata Antsoni poliitilist ilma-vaadet. Sest igaüks võib ju oma sise-
miste veendumuste põhjal suhtuda internatsionalismi, patriotismi, kuidas tahab. Oma suhte meie vabariigisse, mis Antsonile ei näigi vaba riik olevat, on autor selgemalt sõnastanud epigrammides „Eesti Vabariik“, „Rahvuslik“ ja „Panoraam“.

„On inimesi liik,
kes veendunud, et Eesti vabariik
on sama mida malemängus viiki!“

ehk jälle:

„Kui igast bursnist saaks üks orikas,
igast tõusikust rahvuslik baconsiga
tõest' Eesti väljaveol poleks erilist vigal!“

Kuid veel selgemalt ning reljeefsemalt esineb see irooniline ning sapine etteheite-opositsioon viimatinimetatud „Panoraam“i“ nimelises

epigrammis. Vaatamata ta pikkuse peale, mis aga lõdvendavalt ei mõju ega ka kompositsioonilt laiali ei valgu, esitleme selle kui ühe parema, õnnestunuma ja iseloomustavama epigrammi, ilma et meil temas esitatud mõtteid kõiki tarvitseks omaks võtta.

„Põrgu päralt! Need tõusikute näod
on nii tuttavad vabariigi päivil,
mil valitseb valskus, vale ja laim,
vägivald vaesema üle ja ülekohus
õigema vastu!
On aeg, mil astu
võid ükskõik kuhu ehk ükskõik millal,
ikka sadamasillal, tänavanurkas,
kaalumajas ehk töökoja urkas
astub üks kümnepuudane vaat sulle vastu.
Selle kuradi kumerat kõhtu
näed hommiku ja õhtu —
kas kinos ehk kohvikus,
kirikus ehk kõrtsitoas krohvitus;
ikka istub ehk astub
see söödik sulle kusagil vastul
Pole pääseda rasvase drakoni eest,
kes imeb oma enda
lihast venda.

„Inimsööjad kultuurimaal!“ nagu nimetas neid kord
üks vabameelne Inglise lord,
ise samast tõust — hirvitav lõust!
Ainult teatrisse pelguda võid sa õhtul
selle kumera hirmutise eest,
sinna istub ja astub ta nii harva.
Ehk õigem, võid minna südalinna,
kun kirjandusõhtu,
sest seal pole veel kunagi nähtud
üht hirmust ja vastikut
rasvast kõhtu.“

Et Aleksander Antsoni „Epigrammide“ esimene, ühiskondlik, osa on rohkem autori subjektiivne vaate-esitus, siis ei saa seda kõik lugejad autoriga ühemõtteliselt jagada. Hoopis üldisem näib aga teine osa olevat. Kas või „Lauliku igatsus’e“ nimeline epigramm: Omal ajal hüüdis Gustav Suits pateetiliselt — „Itaalia, see olgu Eesti tulevik!“ No-jaa — mitte ainult Eesti, vaid ka Eesti kirjanduse! Kas on see lauliku igatsus teostumas — seda näitab olevik!

Siin saavad nahutada Jaan Kärner, Aug. Alle, Henrik Visnapuu, August Gailit, Arthur Adson, Hanno Kompus j. t. Tabavad ja hästi iseloomustavad on epigrammid Jaan Kärnerist, August Allest, ta üsna hädisest ja nõdrast peegasusest, ja Henrik Visnapuust.

„Igor Severjanini vokil sa olid kord pooliks,
on „Peninukk“ nüüd su uueks troontooliks.
Vähk sobivam vapp su ande sümbooliks.“

Ja keegi ei saa salata, vastu vaielda, et Henr. Visnapuu ande sobivamaks sümbooliks ei oleks vähk. Selgema tõenduse kui Antsoni epigrammis leiab igaüks, kes jälgib või on jälginud Henr. Visnapuu hilisemat loomingu — „Jehoova surm“, „Parsifal“ j. t.

Rütmilt ja rütmilt on Antsoni epigrammid õnnestunud. Nad on sageli ainest tingitult rabavad ja otsekohesed.

Aktsioonlane Antson on näidanud „Epigrammidega“, et ta on tõesti aktsioonlane, kohati küllalt jõuline, sapine, räuskaja, kohati aga ka isiklik, revolutsionäärne, hoolimatu ja otsekohene. Väärtuselt võib Antsoni „Epigramme“ julgesti kõrvu seada meie parema epigrammikirjaniku August Alle epigrammidega.

K. Ehrmann.

Ja an Jõepera: Vana Joosu. Jutustus. „Sõnavara“ kirjastus Tartus 1927. 72 lk. Hind 90 mk.

Kui meie viimaste aastate kirjandusliikkude uustulnukate, noorurite — muidugi ka vanurite — teosed püüavad eneste eeskujuks võtta Lääne suuri meistreid, siis on Jõepera leidnud seda vastaspoolsest suunast: Idast.

Tema esikteoses „Vana Joosus“ valitsev mingi kitsikuse ja ülepeäsmatuse vaim ning sünk-kurb meeleolu ahvatleb vägisi meelde tuletama venelasi Dostojevskit, Kuprinit ja teisi nendelaadilisi meistreid.

Võib-olla seisab autor eelnimetatute mõju all, võib-olla on talle säärane ainestik ning õhkkond kõige kodusem ja tuntum, seda on raske kindlaks teha, kuid üldist vene ja idapoolset maiku on „Vana Joosus“ siiski märgata; isegi jutustuse tegevuskohaks on Eesti kõige idapoolsem nurk — Setumaa, ajaks — Vabadussõja aeg või lähemad päevad peale seda.

Näib, Jõepera ei ole mitte ükski vaimult venelik, vaid ka tema väljendusviisis, keeles võib märgata vene süntaksi mõjustusi: lohisev-pikk lause ja sidesõnade tarvitamine. Siis veel tarvitab Jõepera normaalkeeles senini täitsa kõrvale jäetud moodustisi, nagu: nägis = näis, verbi lõppu -tetud pro -tatud ja mõningaid enam-vähem tuntuid J. Aaviku uuendusi, millega on saavutatud vähemalt keelelist omapära, kuid sekka ka vigasust.

„Vana Joosu“ sisu ei ole huvituseta, kuid autori kuiva, mittekaasakiskuva ja vahest laialivalguva jutustusviisi tõttu jätab ta meid külmaks. Ta on vahest kirjutatud, võib-olla aga ka juhulikult nii sattunud, silmas pidades koguni teatavat tendentsi — k a r s k u s i d e e d; see lubab teda tendentsilisekski nimetada.

Hauataguse külla Setumaal tuleb sõjaajal, kui põletati külades igal pool viina, rood sõdureid puhkusele. Tekib ulaelu, väikesed nägelemised elanikkude ja sõdurite vahel, kes liinil harjunud kõike oma loaga võtma. Saadakse teada küla viinapõletajad ja minnakse neid pinnima. Need on valmis rooduülemale andma nii palju viina, kui see aga tarvitab, et jääda vabaks. Ja pealik, endine joomar, hakkabki jooma. Ei ole enam õõ ega päeva vahet, sinises, sinises ja viinavimmas mööduvad nädalad. Kui lõpeb viin, muretsevad sõdurid lisa. Suurest joomisest jääb pealik deliiriumi, peaaegu hullumeelsusse. Ta hakkab arreteerima setukesi, maha laskma, peksab vana setut Joosut — kes oma külma rahulikkusega viibki pealiku täielikku meelesegadusse — kuni ta enese hullustusehool poob. Ühtlasi põleb ta majja, sest vana Joosu poeg on kättetasumise mõttes põlema pistnud maja, kus elutses pealik.

Autor on tahtnud „Vana Joosus“ maalida eredates värvides joomahaiguse koledust ja hävitavat mõju. „Vana Joosu“ on ehitatud seega puht-psühholoogilisele alusele — ja üldiselt tabatudki seda vastikut viinahaigete-joomarite elu ja hinge. Peaaegu Jack Londoni

taolisi „King Alkohol'i“ röövedaid pilte ja stseene leidub „Vana Joosus“. Iseäranis pealiku meelesegaduse järk-järguline tõus: joovastumine, hullustumine, hullumine — enesetapp. See on kui pikaldane läbipõlemine ja kustumine. Asjatud on vaid mõned üleilgised põhjendused, nagu noore Joosu tulesüütamine, — oleks selletagi usutav pealiku hingepiin ja enesetapp.

„Vana Joosu“ on seega ühe hukkuva inimese kirjeldus, tema maiste soovide-lõbude ja harjumuste kokkupõrge oma südametunustusega, oma vaimlise minaga — mis viib katastroofile.

Teised tegelased — lipnik, ratsamees, mölder, vana Joosu — ei olegi tähtsad selles hukkumisprotsessis, nad jäävad kõrvalisteks, statistideks, kellest jääb meelde vaid suur karvamüts või kaval irvitus näol. Aga autor ei ole tahtnud pakkudagi neist enam, tema eesmärk on saavutatud ka ilma nendeta. Lähenedamine katastroofile ja lõpp on hästi kujutatud, järjekindlusega ja tõusuga. Jääb mainida vaid üks puudus: pealiskaudsus. See ilmestub niihästi tegelaste kui sündmuste kirjelduses. Üleminek ühelt sündmuselt teisele, nende teatavakste gemised on refereeritud, mis kipub kohati jätma katkendilist ja tooresainelisuse muljet.

„Vana Joosu“ tugevam külge on seega idee ja psühholoogia. Esimene küll läbipaistev, kuid mitte ette toipitud, nagu L. Perandi sellelaadilistes jutustustes, vaid varjatud. Raamat ei ärata mitte seda magedat kaastundmuse-tunnet, mis tavaline karskuskirjandus, vaid tekitab terava vastikuse-, otse opositsiooni-meeleolu alkoholismi ja prassivate eluviiside vastu. Ja see on ikka enam väärt kui leige kaastundmus, — ta on toitvam. Kuid ühtlasi annab see põhjuse asetada „Vana Joosut“ mingisugusesse „rahvakirjanduse“ sahtlisse.

Jaan Jõepera areng näib sammuvat esialgu kahes suunas. Kas jõuab ta dostojevskiliku hinge tagamaid kündva psühholoogilise tragöödiiani või pealiskaudse rahvajutuni?

R. Sirge.

T. Poska: **Ungari rahvajutud.** Noor-Eesti kirjastus, Tartus 1925, 28 lk., illustreeritud.

Kaheteistkümne ungari rahvajutu „eestindaja“ pr. T. Poska on kiiduväärt töö teinud. Vaimustatud ungari muinasvarast, katsub ta selle luulelise rahvaloominguga ka eesti vennasrahvast tutvustada. Esitatud rahvajutud ei ole ainult noorsoole soovitatavad; vanemgi põlv võib neid kasuga ja ikka tõusva huviga lehitseda. Sest tõesti — „juttudest saame kaasakiskuva pildi vanade ungarlaste usukommetest, avantüüridest, lahingutest ning nende ütlemata juhtumusrikastest rändamistest“ (Eessõna). Autor käsitleb nõndanimetatud hunni muinasjuttude ringi ja jutte, mis tekkinud ungarlaste maavaldamise üle. Ta lisab seletavalt (nagu tahaks andeks paluda hunnisuguluse eest), et Ungaris valitses varemalt hunnisuguluse aade ja ainult hiljemini selgus sugulus soome rahvastega. Värskemad teaduslikud uurimused on selgitanud, et hunni muinasjutud on just hunni-ungari kokkuputustumiste, ühiselu ja vist ka ühtesulamise tõendusmärgid. Selle laiaulatusliku probleemi põhjalikku tundmist ei või välismaalaselt nõuda. Kuid lihtsa refereerimise — eestistamise — peale vaatamata esinevad pr. T. Poska teoses üksikud vead ja puudused, millede parandamine oleks tingimata soovitav. Näit. jutus „Hunor ja Madjar“ võib lugeda, et imepõder meelitas need kaks kangelast maale, kus nad viis aastat elasid ja ainult pärast kohtasid neidusid, kellega nad abiellusid. Minu teadmise järele juhatas imepõder Hunor'it ja Mad-

jar'it pidevalt niikaua, kuni need kohtasid Dul'i (või Dulo, mitte Dali) kuninga tütreid. Tekke vaatekohalt on viimane variatsioon ka loomulikum. Ja raske on praegusegi aja ungarlasele viis aastat ilma naiseta elada. Húnori abielust on hunni, mitte Húnori rahvas sündinud. Jutt „Attila surm“ vajab mõnd muudatust. Ildiko ei olnud prantsuse kuninga tütar, — see on anakronism. Ildiko identifitseeritakse Nibelungen'i laulu Krimhild'iga; järelikult on sobivam Ildikot mõne gooti või üldse germaani valitseja tütreks pidada. Surma põhjuse nimetamine — mis ungari juttudes ikka mainitud — on ära jäänud. Attila, kes oli karsklane, jõi rohkem veini pulmaõõli; unes hakkas tema ninast verd jooksuma ja kurku tunginud veri lämmatas ta. „Attila matus'est“ on ära jäänud tähtis motiiv. Autor ise tsiteerib paganapreestri sõnu: keegi ei tohi teada, kuhu on Attila maetud. Siiski unustab ta lisada, et matjad-orjad lasti pärast matust maha. Selle motiivi allakriipsutamise on tähtis ka sellepärast, et ta selgitab asjaolu, miks Ungaris otsitakse veel meiegi päeval Attila hauda. „Sõja tee“ nimede õigekirjutust tuleks muuta. Erdey asemel peaks seisma ungaripärane Erdély ehk Transilvaania, sekey rahva nime asemel — ungaripärane székely ehk seekelj. Almosch on halb; kas Almos või Almoš. Almoš'i jutt vajab sisuliselt ka ümbertöötamist. Tõlkija on jätnud kasutamata Turul'i kotka ilusa motiivi. Eksparvamisemise on ta ka „Verekei mägede“ suhtes. Mäed on nimelt Kärpaadid ja Verecke (!) oli koht, kus ungarlased praeguse kodumaa pinnale astusid. „Valge hobuse loo“ nimed on õieti Kušid (mitte Kutschid) ja Kund (mitte Rund). Mispärast nimetab lugupeetud tõlkija Kušid'i „rüütliks“? Rüütel on Lääne-Euroopa mõiste. Vanad ungarlased ei olnud sakslased, nende sõjaväeline ning sotsiaalne organisatsioon ei näita sugugi Ohtumaa mõju. On olemas head ning vastavamad eesti sõnad: pealik, kangelane. Võitlus Svatopluk'iga ei olnud Alpári sõjaväljal. „Botond'is“ tuleb üks motiiv muuta: Konstantinopoli värv ei ole Botondi, kirve hoobist „pooleks lagunenud“, vaid sinna tekkis lõhe, millest viie-aastane laps kergesti võis läbi käia. Lehel'i pealiku nimel tuleks samuti „rüütli“ asendada ära jätta.

Ärgu pangu pahaks lugupeetud autor, kelle ungari keele oskus ja huvi Ungari vastu kiiduväärne on, et esinen nende väiklaste iludusevigadega. Rõõmustav, et kena välimusega raamat, mida eesti lugejaskonnale ainult soovitada võib, ei sisalda olulisi vigu. Ungari ajalugu ja paganuseaja luulevara on niivõrt huvitavad, omapärased, et nad väärivad tähelepanu. Soovime varssi näha teist parandatud ning laiendatud väljaannet pr. T. Poska raamatust, mida eriti eesti noorsugu võib kasulikult tarvitada. Paluksime aga ka piltide ümbertöötamist; siis annaksid nad piisivama mulje võõra rahva iseloomust. Kaaneleht on õige hästi korda läinud, kuid näit. pilt, mis valgustab Almoš'i kadumist, pole Ungari vaatekohalt vastuvõetav. Põlvitamist ungarlane, eriti paganaaegne, ei tunne. Pildi preester tuleb enam Aabrahami kui paganuseaegset preestrit meelde. **E. Virányi.**

Kalevalastudien von Kaarle Krohn. I. Einleitung; II. Lemmin-käinen, Helsinki. 1924 ja 1926.

Professor K. Krohn on kaks põhjanevat tööd Kalevala kohta soome keeles avaldanud: Kalevalan runojen historia, 1908, ja Kalevalan kysymyksiä, 1918. Nende tähtsate uurimuste töövilja võõramaalastele kättesaadavaks teha soovides, otsustas prof. K. Krohn oma tulemusi ka saksa keeles lasta trükkida. Neist ilmus esimene osa 1924. a., teine, mis 1926. aasta numbrit kannab, alles nüüd hiljuti.

Esimene osa, Einleitung, sisaldab täielikumalt aineid, mis autor septembrikuus 1923. a. Tartu ülikoolis loengutena ette kandis ja mis hiljemini raamatus „Soome-Eesti vanast rahvalaulust“ on ilmunud. „Kalavalastudien“i teine osa võtab „Kalevala“ enese harutusele. Oleksin oodanud, et autor „Kalevala“ esimese peategelase Väinömise käsitusel asub, kuid selle asemel esitab ta Lemminkäise. Muidugi on seks tähtsad põhjused mõjumas olnud.

Ei või väita, nagu tõlgiks prof. K. Krohn lihtsalt oma soomekeelseid teoseid. Sugugi mitte. Enam kui 20 aastat pärast esimese tähtsa teose ilmumist „Kalevalat“ edasi uurides on autor väga mitmes küsimuses hoopis teisele arvamisele jõudnud. Teadus sammub edasi; kõige paremadki teaduslikud tööd vananevad aja jooksul. Nii lükkab autor oma saksakeelse teoses mõnegi endise väite ümber; teisi täiendab ta uute tõendustega. Aine käsitus nõuaks õieti palju pikemat harutust; võimata on kõiki tõendnäiteid sõna-sõnalt tsiteerida; laialivenimise kõrvaldamiseks tuleb tihti lühike ülevaade anda. Meie mõni arvustaja nõuab, nagu ei tohiks teaduslikku tööd refereerida, vaid peaks tõendeid täielikult tsiteerima. Eeskujulik prof. Krohni töö annab meile selleski suhtes näpunäiteid. Autor kõneleb näiteks Z. Topeliuse laulu teisendist. Et võimata on laulu kogu täius ära trükkida, toob ta selle sisu järgmiselt: Õlle keetmine. Õlu nõuab laulikut. Kaukomieli sõit allilma. Kõikide kutse peale Kaukomieli. Kündmine kutsujate möödasõidul. Sõjamundri nõudmine. Ema hoiatus. Hädaohtude võitmine. Viisakuseta esinemine Päiviläs. Pakutud maoõlu. Mõõgavõitlus peremehega. Põgenemine koju. Nõupidamine emaga. Põgenemine saarele. Neitsite naermine. Lein ärasõidul (11. lk.). Selles stiilis refereerib autor sagedasti, et teose paksuspaisumisele piiri panna. Teisiti ei saaks sellest hädaohust üle. Kus aga vajadus hädasti nõuab, trükkib autor tõendi täielikult.

Lemminkäise lauludes puutume peale muu Eestis hästi tuntud kahe ainega kokku: suure härja ja humala ning odra lauluga. Esimene esineb „Eesti rahvalauludes“ nr. 10. all. Suure härja arenemiskäigus näikse autori vaated olevat muutunud. Eestist päritolu peale ei panda enam rõhku. Humala ja odra laulu teiseid refereerides avaldab autor jälle ainult 2—3 reaga nende sisu. Sellegi laulu suhtes jõuab ta endisest wastupidisele otsusele. Varemalt oletas ta, et laul Eestis tekkinud; nüüd on ta veendunud, et niisugune tuttav kodune töö, kui õlle keetmine, mitte ainult mitmesisulisi laule mitme rahva seas, vaid ka kaunist sarnaseid laule mitme rahva seas üksteisest olenemata võib olla tekitanud.

Kahtlen Kylliki nime tekkimise poolest „Gilgenist“ (lk. 182). Ennemini võiksid vist teised mainitud võimalused — „küla“ ja „külla“ küsimusse tulla.

Ülepea käsitleb prof. K. Krohn Lemminkäise aineid 12 peatükis, väiteid tõendustega toetades ja meetodiliselt hästi selgitades. Meie niisugustele üliõpilastele, kes soome keelt puudulikult valdavad, on teos, mille järgmisi osasid veel oodata, tarvilikuks „Kalevala“ tundmaõppimise abinõuks. Sedasama võib ka muude „Kalevala“ harrastajate kohta ütelda.

M. J. Eisen.

Bernhard Linde: **Omad ja võõrad.** Esseed. Osatühisus „Varak“ Tallinnas, 1927. Kaas Ed. Ole'lt. 163 lk. Hind 200 mk.

Meie kriitilise kirjanduse ja ilukirjanduse suhe ei ole proportsionaalne. Meil puuduvad peaaegu veel igasugused kriitilised uurimused, monograafiaid, ülevaated mineviku ja oleviku kirjandu-

sest. Kuid veel enam: meil puudub ju meie kirjanduse ajalugugi! Sest ainuke ülevaatlilikum sellesisuline teos — M. Kampmanni „Kirjandusloo peajooned“ — ei suuda veel rahuldada kirjandusloolisi ja kriitilisi nõudeid, jah kooliraamatunagi pole ta kõigiti vastuvõetav. Meie kriitilise kirjanduse süüd seisab alles ees, sest senist ilukirjanduslikku loomingut ja selle saavutisi on hinnatud juhuliselt siin-seal ajakirjanduses ja harva ka üksikuis teoseis. Kuid viimaseil aastail on meie algupärase ilukirjanduse kõrval ka kriitilist kirjandust rohkemat määral ilmuma hakanud. Seda rõõmustavat tõusu võis tähele panna juba möödunud aastal, mil ilmus Fr. Tuglaselt „Kriitika II“, Bernhard Lindelt „August Kitzberg“, Hinno Vaselt „Meie kirjandusliku kriitika pankrott“ jne. Käesolevigi aasta ei taha eelmisest maha jääda, vaid vastuoks — ettegi jõuda. Nii on ilmunas Fr. Tuglaselt Juhani Liivi monograafia, M. Sillaotsalt A. H. Tammsaare monograafia ja teisi teoseid teistelt autoritelt. Tänavu ilmunud Johannes Semperi esseedekogule „Meie kirjanduse teed“ ilmus hiljuti lisaks Bernhard Linde esseedekogu „Omad ja võõrad“.

Selle kogu eessõnas ütleb autor: „Omad ja võõrad“ tahavad pakkuda kodu- ja välismaade kirjanikkudest-kunstnikkudest näo- pilte, mis visanditena (minu sõrendus! K. Eh.) piirduvad üldjoonte tähendamisega, püüdes siiski anda kirjeldatud autorite ilme iseloomustava osa, olgugi sagedasti subjektiivselt valgustatult.“

Ja tõepoolest — need artiklid on küllalt visandilised, nad piirduvad vaid üldjoonte tähendamisega, andes aga seejuures olulise, faktilise kokkuvõtte ja ka iseloomustava osa küllalt täielikult, olgugi et sageli autorile omase subjektiivsusega. Kuid selle peale vaatamata väärivad mõned artiklid tõsist ja asjakohast tähelepanu. Nagu näit. artiklid „Eino Leino elust ja loomingust“ (lk. 76—102) ja „A. H. Tammsaare. Jooni elust ja loomingust“ (lk. 103—145).

Esimene — „Eino Leino elust ja loomingust“ — on meil ainuke asjalikum ja ülevaatlilikum kokkuvõte meie naaberrahva hiljuti surnud luuletaja-kirjaniku elust ja haruldaselt mitmekülgsest kirjanduslikust tegevusest ning viljakast loomingust. Lisaks sellele ülevaatlilikule kirjutisele Eino Leinost ja ta sõnakunsti saavutiste tähtsusest mitte ainult Soome, vaid ka meie ja kogu põhjamaade kirjanduse arengus on Bernh. Linde avaldanud õige täieliku nimestiku Eestis ilmunud kirjutistest ja arvustustest, mis käsitlevad Eino Leinot ja ta kirjanduslikku tegevust, ja ka senini tõlgitud teoste (eriraamatutena) nimestiku.

Artikkel A. H. Tammsaarest kannab rohkem subjektiivset laadi ja nii mõneski küsimuses ning arvamises võib lahkarvamisi esile tulla (näiteks kas või „Tõde ja õigus“e“ valgustamisel, hindamisel). Kuid artikli muutumata ja ümberlükkamata väärtuseks jäävad kaks asjaolu. Ta on täielikum ja ülevaatlikum ülevaade A. H. Tammsaare toodangust kui Fr. Tuglase essee, mis ilmus 1919. aastal (1919.—1927. a. jooksul on A. H. Tammsaarelt ilmunud neli teost: näidend „Juudit“, novellikogu „Põialpoiss“ ja romaanid „Kõrboja peremees“ ning „Tõde ja õigus“). Teiseks väärib artikkel ka juba sellepärast tähelepanu, et Linde siin esmakordselt on esitanud laiemas ulatuses üksikasjalisemaid andmeid A. H. Tammsaare elust. Sel puhul tuleb jällegi meelde — kui vähe me teame meie oleviku kirjanduse esindajate maisest olemisest, toimumisest, neist kui inimestest! Andmed A. H. Tammsaare, Ed. Hubeli, Fr. Tuglase, Gust. Suitsu, Henr. Visnapuu j. p. t. elust on nii katkelised ja üldised,

piirduvad peamiselt sünniaja ning -koha nimetamise ja mõne muu aastaarvu mainimisega, et lugejal, kes tutvunud autori kirjandusliku loomingu, kõigi tahtmiste ja püüdmiste peale vaatamata kättesaamatuks jääb autor ise.

Bernh. Linde artikkel Tammsaare varasema eä toodangust on küllalt kriitiline lisanõ senistele üksikutele (peamiselt just Fr. Tuglase) kirjutistele. Selles oma artiklis avaldab Bernh. Linde veel mõned huvitavad märkused A. H. Tammsaarest. Nagu näiteks ta töötamisviisist („Kõrboja peremees“ on kirjutatud 21 öö kestes ja „Tõde ja õigus“ kuue kuu jooksul).

Teistest jutu all oleva esseedekogu artiklitest väärib erilisemat tähelepanu 52-leheküljeline kirjutis Saksa-Austria luuletajast Peeter Altenbergist, kuis autor huvitavaid arvamisi avaldab selle omapärase kirjaniku kogu loomingu.

Raamatus „Omad ja võõrad“ leidub peale eelmiste artiklite veel kaks: „Esteetiline maitsmine“, mille puhul autoriga jällegi polemiseerida võiks, ja lühem ülevaade Evard Munchi kunstilisest toodangust. Viimane on kirjutatud juba 1910. aastal.

Bernhard Linde raamatust „Omad ja võõrad“ selgub, nagu ta varematestki kriitilistest kirjutistest (eriti just „August Kitzberg“), et autor kordab sageli üht mõtet, ainult vähese sõnalise, mitte aga mõttelise varieerimisega. Bernhard Linde lause ei ole alati loogiline ega selgelt mõistetav. Ta paneb lugeja mõtlema, uurima ja — mis kõige pahem — otsima. Otsima mõtet, mõistet, mis autor on tahtnud edasi anda. „Olen alati eelistanud pikki, kõrvallausetest kiilunud perioode ja nautinud sellase veidi pikaliselt ja laisalt voolava lause rütmi“ (B. Linde „Omad ja võõrad“ lk. 60—61). Ülearu pikki lauseid, mis tõesti „veidi pikaliselt ja laisalt voolavad“, leiame sageli Bernhard Linde kirjutistest. Olgu juhuliseks näiteks kas või järgmine: „Kui sagedasti ei kannu kirjanik oma mõttes teose algidu ja alles aastate vältel kasvab sellest mõttekillust romaan, novell, draama või luuletus, mille kirjutamine ise on juba teise järgu tähtsusega asjaolu selle kirjaniku loomingu üldprotsessis, milles moodustab sisemine küpsemine, vaimline kandeaeg olulisema osa kui sünnitamine ise...“ (lk. 126). Bernh. Linde artiklite kompositsiooniline struktuur on mõnikord tasakaalutu ja võnkuv: siinseal omistab ta mitteolulisele või vähemolulisele nähtusele, asjaolule laiemat ja sügavamat tähelepanu kui olulisele. Kuid kõige peale vaatamata on Bernhard Linde esseedekogu kunstnik Eduard Ole jõulise kaanelustisega raamat, mille lugemine ja tundmine meie teadmisi nii mõnestki küljest suudab rikastada, täiendada. Mõned artiklid — nagu Eino Leinost ja A. H. Tammsaarest — suudavad tarvilisel määral koolinoorsoolegi kirjandusloo tunnis ja selle õppimisel heaks ja möödapääsemata kaaslaseks-abinõuks olla.

K. Ehrmann.

Pallas. Almanach Estnischer Dichtung und Kunst
Pallas-Verlag, Tartu, 1927.

Minevikus vaimliselt, poliitiliselt ja tulunduslikult kauemat aega sakslastega tihedas ühenduses, peaaegu orgaaniliselt kokku kasvamas olnud, ei ole nende kultuuriline elu oma pitserit meie peale surumata jätnud. Paratamatult pidime alistuma sakslaste soovidele ja ka nende vaimueluavaldusi jagama, omakski võtma. Meie ei võinud, ei saanud, suutnud siis end a rahvuslikku omapära, niipalju kui meil teda oli, esile tuua, sest tõkked ja kammitoad oma

hirmuäratavate tagajärgedega varitsesid ees. Kui meil möödunud sajandil mõni tolle aja avalik vaimutegelane — köster või koolmeister, kellede õlgadel lasusid ja kandusid kogu toleaeegsed vaimuavaldused, juhtimine, katseid tegi rahvale midagi „kirjanduslikku“ pakkuda, siis oli see paroodia, imitatsioon või kurvemal juhul plagiaat! Olime nii tihedalt „nendega“ kokku kasvanud. Kuid selle peale vaatamata loodi sidemeid siiski, eraldati piiriga „nende“ ja „meie“ oma. Ei saa salata, et „nemad“ meie ja selle vastu, mis meil oli, huvi ei oleks tundnud. Sest ka meil oli midagi. Tarvitseb vaid meelde tuletada neid päevi, mil balti-saksa literaadid „Õpetatud Eesti Seltsi“ asutamise ajal ja teised varemini kui ka hiljemini küllaldest tähelepanu osutasid meie keele, rahvaluule, kommete jne. uurimise vastu. Kuid ka saksa vaim, kirjandus tungis ikka enam ja enam meisse. Jah veel enam: meie tundsime selle järele koguni tarvidust, huvi, sest meil oli oma ikkagi liiga vähe.

Kui meil saksa kirjandus ikka laiem ja ulatuslikuma vastuvõtte-pinna saab, siis ei näe meie seda vastupidi nende juures siiski nii selgelt. Ja see on jäänud peaaegu tänini nii. Mis meie kirjandusest, kunstist saksa keeles teatakse, tuntakse, on ikkagi vähem kui vähe. On koguni kuskil öeldud, et meie kirjandus olevat esperantokeeles tuttavam. Kas selles kahelda või mitte? Ei tea. Tõesti paradoksaalne, aga võib võimalik olla...

Kuid viimastel aegadel, mil meie kirjandus on märksa arenenud ja meil kui ka mujal väärilist hindamist leidnud, on märgata sakslaste poolt huvi, koguni poolehoiulist huvi meie kirjanduse, vaimu-elu vastu üldse.

Väga kujukalt väljendab seda huvitõusu ja selle tagamõttelist resümee tulemust, tarvet dr. G. Blum oma teoses „Die Neuorientierung der Deutschen in Estland“, kus ta muu seas ütleb, et „Möödunud ajalugu osutab meile Balti haritlaste keskel aulise rea mehi, kes on teotsenud vaimse silla ehitamiseks eesti ja saksa rahva vahel, kes eesti keelt ning eesti rahvast on armastanud ning austanud ja maailmalise ülatusega suures saksa kirjanduses on püüdnud tunnustust nõutada eesti vaimutooteile. Seda balti literaatide tööd vaja tulevikku edasi viia: enne kõike peaks ilmuma häid tõlkeid uuema eesti kirjandusest“ (minu sõrendus; K. Eh.).

Ja balti sakslased, kes meiega ja meie oludega lähemalt tuttavad ja seotud, on seda tänuväärt tööd juba ivakese teinudki. Nii on ilmunud tõlkeid eesti uueast kirjandusest C. Hunniuse, Carl Hermann, Ch. Mickwitzi, W. Nerlingi, A. Behrsingi, W. Maydelli j. t. sulest.

Nimetatud tõlkijate tõlked eesti uueast (osalt ka vanemast) kirjandusest on ilmunud peasjalikult just Riia, Tallinna ja Tartu saksakeelseis ajalehis või ajakirjus. Kuid ka eriraamatutena on üht-teist ilmunud. Luuleantoloogiatest oleksid nimetada „Estnische Klänge“ (1911) Axel Kalda ja „Estnische Gedichte“ (1925) W. Nerlingi tõlkes.

Neile lisaks ja esimese kunstiväärtusliku lisana ilmus 1926. a. kunstiühing „Pallas“ väljaandel ja Johannes Semperi toimetusel esimene enam kui saja leheküljeline koguteos, millest allpool mõned märkused ja tähendused.

„Pallas“ on toimetatud hästi ja annab kunstiliselt väärtusliku, kuigi piiratud ja küllalt kitsa ülevaate meie uueast kirjandusest — artikli ja tõlgete näol — ja kunstist — artikli ja reproduktsioonidega.

Toimetaja Johannes Semper märgib koguteose eessõnas väljaande piiratust ja kitsust, — esinevate autorite tõlked ei suuda anda täielikku ülevaadet eesti uuemast kirjandusest ja kunstist, vaid ainult osalise ja peamiselt just selle osa, mis kaudsemalt või otsekoheselt seotud kunstiihing „Pallas'e“ ringkondadega.

Henrik Visnapuu annab oma artiklis kokkusurutud, kuid küllalt rahuldava ja ülevaatliku linnulennulise ülevaate eesti uue-
mast kirjandusest, alates „nooreestlaste“ Gustav Suitsu, Fr. Tuglase ja teistega ning lõpetades Richard Rohti ja Albert Kiviikaga. Ülevaates esinevad mõned ebatäpsused, kõik andmed, eriti just teoste nimetused pole täielikud jne., kuid need vähema olulise tähtsusega pisiasjad ei mõju halvavalt ega pahandavalt. Artikli toon on üleliia heatahtlik, kuid et see just võõrastele on määratud, siis on loomulik, et nõrkustest ei armastata kõnelda.

M. Pukitsa ülevaade eesti kunsti arengust on põhjalikum ja tundub ka erapooletum, asjalikum. Ta jagab ühtlaselt tähelepanu voorustele ja ebavoorustele, vaatleb ja mainib — samuti linnulennuliselt — tähtsamaid kunstnikke, kelle looming ning saavutised vääri-
vad tõsist hindamist, tähelepanu ja tunnustust.

Peale nimetatud kahe artikli on almanahhis terve rida ilukirjanduslikke töid, mille valikud on püütud valida, pakkuda nähtavasti paremat ja iseloomustavamat. Kas see täiesti on õnnestunud või mitte, on eriküsimus. Igatahes ei oleks mõnede, nagu Aug. Alle varasema ea luuletuste puudumine kahju teinud.

Tõlgitud on: Gust. Suitsu kolm luuletust (ka „Kerko kell“), Al. Tassä „Kadaara sead“, Henr. Visnapuu kuus luuletust, Fr. Tuglase novell „Inimese vari“, Aug. Alle viis luuletust, Aug. Gailiti novell „Pärliste püüdja“ ja Joh. Semperi neli luuletust.

Mis puutub tõlgetesse, siis on need laitmatud, etteheidete tegemine oleks lubamatu ja ülekohtune. Nende väärtus on märksa kõrgem kui näit. W. Nerlingi tõlgetel („Estonische Gedichte“). Luuletused on tõlkinud W. Maydell ja proosa A. Behrsing.

Ühevärvilisi — väga kahju, et ainult ühevärvilisi — reprodutsioone meie uue-
mast kunstist on järgmistel kunstnikkudel: Konr. Mägi, Nikolai Triik, Ant. Starkopf, Ed. Viiralt, Ado Vabbe, W. Melnik ja Jaan Vahtra.

Almanahh „Pallas“ on kunstiväärtuslik ja kunstimaitseline väljaanne, mis võib meie kirjandust-kunsti välismail tähelepandavalt ja ka elavat poolehoidu leidvalt populariseerida. Ja seda on tarvis, on tõesti hädasti tarvis, sest meie kirjandust-kunsti, mis suudab ja võib enese eest rääkida, tuntakse väljaspool senini kahjuks veel vähem kui meid ja meie maad.

K. Ehrmann.

A. Põrk: **Eesti ajalugu I. Vanem iseseisvuse aeg kuni 1927. aastani.** Eesti kultuurajaloo seltsi väljaanne. 175 lk. + kaart. Hind 200 mk.

Kulgi vana ei ole eestikeelne ajalookirjandus, kuid juba võib märkida selles eri-„voolusid“.

Balti ajaloo ümberorienteerumise küsimus on peaaegu sama vana kui rahvusliku iseteadvuse ärkamine siin üldse.

Rahvuslik iseteadvus nõudleb enese algupära ja kandepinna otsimist minevikust. Balti-saksa ajaloolastele oli maa „pärisrahvas“ ainult ajaloolise arenemiskäigu materjaliks, jõudude rakendusalaiks,

mitte iseseisvaks terviklikuks jõukompleksiks. Kultuurisuundade ja edenemiseidee avardamine sündis siis ka läänest lähtudes. See lähtepunkt ei tarvitsenud iga kord olla mitte niipalju sihilik, kui enam-vähem subjektiivne veendumus.

Iseteadvuse tärgates tekkis arusaadav opositsioon selle ühekülgsuse vastu ja vastastikusel mõjustusel on meilgi saanud ajalooline vaatlusviis üheks tähtsaks kaasteguriks iseseisvustumise arengus nii kultuurisel kui poliitilisel alal. Aiguslikult ei olegi meil see ümberorienteerumine mitte niipalju puht-teadusehuviline kui rahvuspoliitiline rakendus. Nii olid näit. C. R. Jakobsoni „Kolm isamaa kõnet“ heaks vastupilliks eesti rahvuse enese alahindamise hüpohondriaale. Sama taotlesid näit. ka K. A. Hermann'i „Sumeri akkadlased“, oma eesti rahva „kõrge“ päritolu ideega tol ajal moodsat panbabülonismi meile üle kandes, ja romantilis-heroilised kirjanduse kujud. Neis kõigis ei ole tähtis ajalugu kui objektiivne tunnetuslaad, vaid eesti rahva kui teatud orgaanilise jõukompleksi vaatlus.

Faktilise iseseisvuse saabumisega muutub iseenesest mõisteta-vaks säärase vaatlusviisi väärtustamine, kus hinnatakse üksikmome-nente selle ideevõimelise loote arenemissuuna ja predispositsiooni-võimelt.

Kuid teisest küljest võime siin kergesti teist väärted kulgeda, nimelt selle vaatlusviisi ülehindamise kaudu. Sest säärane, nii-öelda „eestipärane“ vaatlusviis ei ole iseenesest veel väärtus, vaid saab sel-leks alles ajaloosündmustikule rakendatult. Vea teevad siin aga ena-ma'it jaolt just ajaloo kui teaduse meetodites mitte kodus olijad.

On iseloomulikuks jooneks, et kõigil teaduse ja ka praktilistel distsipliinidel just võhiklikumad peaajud lähevad avardama uusi ameerikaid. Tehnikast-huvitatu konstrueerib perpetuum mobile'id ja haavub kergesti seda mittevõimalikuks pidavast „doktrinaarsu-sest“.

Ajalooos on eriti laialdane tegevusala niisugustele dilettantidele, kes näit. üksikfaktide teadmiste poolest võivad teadjamadki olla kui spetsialistid, kuid meetodilt sama nõrgad kui needki, kes eluaeg küll muusikat kuulanud ja palju lauluvise tunnevad, ometi tahaksid järsku komponistideks saada.

Selline „eesti seisukoha“ ainuväärtustamine avaldub ka A. Põrk'i ülalmainitud teoses. Ta sõnab oma raamatu eessõna esimeses lau-ses: „Käesolevas raamatus on katsutud kokkuseada Eesti ajalugu puht Eesti seisukohalt“, ja kolmandas lauses: „Arusaadav, et niisu-guse ülesande juures pidid jääma peaaegu kasutamata rohkearvuli-sest kirjavarad Balti-kodumaa saksakeelsetes raamatutes...“

Juba sellest selgub, et A. Põrk on iga silmapilk valmis last ühes pesuveega välja viskama. Ka meie balti ajaloo-kirjanduses leidub küllalt spetsiaaluurimusi, mida ka kõige šovinistlikum ja radikaal-sem asjaharrastaja ei tohi vältida — just asja enese huvides, olgu need kas saksakeelsed või mis keeli tahes. Näit. on ka P. Johansen'i uurimus Eesti asunduse ja agrarolude üle küll saksa keeles avaldatud, kuid iga vähegi asjaga tutvuja peab seda kindlasti palju — ütleme — „patriootsemaks“ tunnistama kui näit. A. Põrk'i poolteise-leheküljelist käsitelu põlluharimise üle (vrld. 66. ja 67. lk.), kus küll sõnu kõlksutatakse, et eestlased harrisid maad „hoolega“, „suure usinusega“ jne., kuid jääme kuivale näiliku faktimaterjali ja tõen-dite suhtes, küsime asjata, kuidas see tegelikult sündis, mitmevälja-süsteem tarvitusel oli jne. Näit. ale- ja kütisetegemise suhtes jätab autor peaaegu eitava võimaluse lahtiseks (vrld. „Et... külasid oli

palju, siis võib oletada, et ka maa oli tehtud metsa alt juba suuremalt osalt põlluks ammu enne sakste tulekut), möödudes ebamääraselt rahvastiku tiheduse probleemist ja säilitades arusaamatuse, kas autor ei omista selleaegsetele eestlastele koguni mitte intensiivse põlluharimise viisi. Sealsamas kuuleme imelugusid, et karuäke olevat tehtud „okslitest kuusepakkudest või roegastest“ (samuti kui „lattidest ja roigastest“ ehitatud kojad majade lähedal? vrdl. 71. lk.) ja et „maa allaheitmise järele panid sakslased eestlastele maksud peale iga adra ja hobuse pealt“, kuid me ei kuule sõnagi sellest, et adramaa oli juba enne sakslasi teatud maasuuruse ebamäärane mõõt, ja et adramaks inventarimaksuna on ikka iseasi kui teatud põllumaa koormus jne.

Samane ebateaduslikkus ja kriitikalagedus kirjanduse kasutamises esineb ka ta peatükis: „Sakste tuleku põhjused Baltimaale“, kus ülestõusev Saksa ekspansioon ka kristianiseerimisalal on valgustatud Seraphimi kodu- ja käsiraamatu abil, olgugi et see ju ka saksakeelne (või oli autoril mõni tõlge käepärast?), kuid kõrvale on jäetud kogu spetsiaalsemaid töid, milledes antud üksikandmed on igatahes vähem saksa-baltilised kui Seraphimis. Nii ei ole märgata, et autor teaks eestlaste apostli Fulco tegevusest, mis ometi tähtsam meie kristianiseerimisalgete valgustamisel kui näit. kõik Breemeni kaupmeeste äraeksimiste müüdid kokku.

Kõige parteilisema resp. ka šovinistlikuma ajaloo käsitletu ühekülgsus on heuristilise printsiibina juba teaduslikultki objektiivselt täiesti õigustatud, aga siis olgu ta vähemalt selgejooneline. Kui autor oleks tahtnud rõhutada soome sugu rahvaste kultuuri aktiivsust, siis oleks tal sellega käes pidanud oema juba eelarvav kriiteerium üksikute nähtuste lahksuunaliste seletuste jaoks. Autor võtab aga ilma pikema jututa gooti laenuna eesti keelde niisuguse soome sugu keeltes väheseid ühiselt ettetulevaid sõnu, nagu näit. ahi („Gooti asja“, vrdl. 42. lk.), või jälle refereerib Castréni arvamist, nagu oleks eesti „tapper“ vene „tonop'ist“ tulnud (vrdl. 5. lk.), kuna jätab aga „puht Eesti seisukohalt“ mainimata, et mõne teise oletuse järele on asi otse vastupidine, nimelt, et venelased on laenanud selle soome sugu keelest, nagu seda tõendab ka sõnastuslik süsteem „tapma“, jne., millel puudub vene keeles vastavus.

See kõik näitab, et autor pole ignoreerinud saksakeelset kirjandust mitte „puht Eesti seisukoha“ pärast, vaid vastupidi, peites oma asjatundmise tühikurikkust, v a b a n d a t a „saksakeelse“ kirjanduse mittetarvitamist „puht Eesti seisukohaga“. Ja ega siis ka kõik meie ajaloo kohta ilmunud uurimused sakslaste omad või ka saksakeelsed polegi.

Analoogiline metoodilise loogika mittetundmine Aristoteles'egi piirides ilmestub tal igal sammul. Näit. ka ta tõendite suhtes „Germaanlaste meie maal käimisest kohanimede põhjal“, kus ta sõna „gooti“ algupära leiab nimetustes, nagu „kootiniit“, „kotimägi“, „koodiallikas“, „kudasoo“ jne. (38. jj. lk.), küsimata, kui vanad need nimetused tõeliselt on ja kas me sel kombel ehk viimaks ka sõnadest: „koot“, „koda“ ja „kott“ gooti elementi ei leia. Nii näit. võiksim autoriga vabalt oletada, et tubakakoti spetsiifiline murdeline nimetus „kotikud“ tähendaks siis seda, et need vanasti tehtud gootlaste nahast, või jälle, et Koodi Jaan tähendaks Gooti Jaani!

Sama väärärgsuse-hädaoht peitub suuremal osal ka „Est“-nimelistele kohanimedele Skandinaavia muinasajast ürgneva eesti päritolu sisselugemises; võivad ju need nimetused ürgneda keskajast,

sest keskajal tuli oletatavasti õige sagedasti ette eestlaste põgenemisi Rootsi.

Liiga kaugele viiks kõigi nende eksituste, eksimiste ja komis-tuste kohta vähegi ülevaatlikumat pilti pakkuda, sest ülilküllaselt leidub neid pea igal leheküljel.

Kõnealuse raamatu olemasolu võiks õigustada ehk veel see, kui ta püüaks pakkuda Eesti vanemast ajaloost mingit orgaanilist, ter-vikulist edenemiskäigu käsitlust, kuid juba autori sisujaotus suun-dub vastupidisesse. Esimene peatükk on pealkirjastatud: „Esi-vanemate kodukoha ja kultuuri küsimused“, kus muu seas püütakse valgustada eriti Ahlquisti, Castrëni, Yrjö Koskise ja Setälä arva-misi, kuna aga uuemad avarused pea puudutamata jäävad. Teises peatükis („Vanemad kirjalikud teated Baltimaal elavate eestide ja fennide kohta“) võetakse kõnesse Pliniuse, Tacituse, Jordanese, Breemeni Adami, Sakso-grammatikuse Idrise jne. teated, ilma et seda tooresmaterjali nimetamisväärikselt, ammugi veel kriitiliselt, läbi see-ditaks. Samasugune tooresjupikeste kogu esineb kolmandas peatükis („Eestlaste kokkupuutumised naabritega läänes ja idas“), kus ala-pealkirjad: „Kokkupuutumised Germaani tõugu rahvastega... saa-gade järgi“, „...kohanimede põhjal...“, „keeleteaduse ja arheoloogia põhjal“ jne. näitavad, et siin isammugi pole edasi saadud sünd-mustiku sünteetilise käsitlemise suunas. Teost allikaiseloomult jaotades ei suuda aga autor, nagu märgitud, selle materjaliga midagi uut teha, kokku ajades ilma süvenemata nii panbabülonismi kui muinas-jutte, arheoloogilisi andmeid kui filoloogilisi selgitusi, ilma et ta ühegi nende meetodi ja uemate uurimuste korraliku ärakasutamise vastu patustamata jätaks. A. Põrk'i tarvitatud allikad, nagu J. Jung'i tööd jne., mis isegi balti ajaloo kirjandusest mõnikümmend aastat maha jäänud ja mis on ilma ajaloo-kirjandusest umbes niisama palju tagapool, tõendavad, et ta raamat käsitusviisilt umbes 100 aastat hiljaks on jäänud.

Selle tagajärjel on palju kahvatum ja lamedam ka ükskõik mis-suguse patriotismi seisukohalt ta neljandas peatükis käsitletud „Eest-laste majanduslised ja kultuurilised olud sakslaste tuleku ajal“, kui seda võrrelda näit. H. Moora teosega („Eestlaste kultuur muistsel iseseisvuse ajal“); õigemini ei olegi mõõdupuud, millelega neid võrrelda.

Viieandas peatükis käsitletud „Liivlaste ja eestlaste suured vaba-dusvõitlused“ on küll rohkem sündmustikku käsitlevat laadi, kuid enamikult on seegi Läti Hendrikust mahakirjutamine, ei saa hästi aru, kas rohkem Gruberi väljaande või Jungi tõlke järele Gruberist, ja sellele on siis üht-teist pool kommenteerivalt, pool resoneerivalt lisandatud.

Sel põhjusel ei ole A. Põrk'i teos võrreldav isegi dr. med. J. Luiga harrastuste keerdringkäikudega, sest kuigi ei või usaldada J. Luiga kombinatoorselt fantaasiat, võivad ta fantastilised kombi-natsioonid vähemalt mõttepsühholoogiliselt teatud poolesteetilist nau-dingut pakkuda ja selle kaudu oma akrobaatikaga juba puht-assot-siativselt teel mõnele viljeldusvõimeleisele ideele viia, kuid Põrk'il pole sedagi.

Kuid õigiane olles tuleb konstateerida: hoolimata sellest, et kõnealune teos ei paku ajaloo käsitusena midagi teenuslikku ka laiemale lugejaskonnale, leiduvad tas siiski mõned huvitavad lehe-küljed. Mõtlen kõige pealt ta väadet eesti muinasusule, s. o. ilma-

vaatele, mille ta muistsetele eestlastele on omistanud (vrdl. 111—113. lk.). See on omapärane segu panteistlikust monoteismist, kompromissitud polüteismiga õige tublisti ristiusu usundilis-filosoofilise targutuse analoogial kolmainsuse kohta, selle vahega, et kuna ristiusu lsa, Poeg ja Püha Vaim erinevad funktsionaalsuseprintsibiil, on Põrk'il läbi viidud jumaluse jagamine peale selle ka veel sfäärilisel piiritelul (Kave'na ilmutab ennast looduses „lõpmata kaugele ulatava ruumi ja aja“ valitsejana; „Ilmarisena“ „päikese piirkonnas“ — „maailma ruumis“ — „taeva all“; „Taara“ alias „Vanaisa“ alias „Uku“, „siin maa peal ja taevaall“ [siin on „taevaall“ üks sõna]). Sellele kosmoloogilisele ideele on juurde sobitatud deistlik maailma algus ja elusündimine, ühes darvinismiga portsjoneeritud arengu ideega: „Nähtav maailm on tekkinud kõigekõrgema Jumala väest ja saanud selleks, mis ta on, pika arenemise tagajärjel.“

Piibli juutide maailmaloomise loo konkreetsest ettekujutisest on samm edasi tehtud abstraktsuse suunas: Seal oli Jumala vaim lehvimas v e e p e a l, Põrk'i „Jumalik vaim lehvib ja lendab l õ p m a t a r u u m i s n a g u l i n d“ (vt. 112. lk.).

Põrk'i järele tundsid muistsed eestlased (kas mitte oma naha peal?) ülihästi darvinismi, sest nende usundi „Põhimõte on see, et inimene on arenenud loomast ja ei ole veel kaotanud täiesti ühendust ega sidet nendega“ (vt. 113. lk.).

Biogeneetilist põhiseadust, mida ta näib osalt Platon'i, osalt India hingede rändamise analoogial tõlgendavat, parandab ta muistsete eestlaste usundi kaudu veel sellega, et pikendades ontogeneesi mõistet laseb ta seda pärast surma fülogeneesi ka regressiivselt korrata: „...hing... elab edasi allilmas, ...kust ta võib ilmuda siia ilma samade loomade näol, kelle vormides inimese hing oli arenenud enne sattumist ihusse“ (113. lk.).

Kuigi ma ei saa pooldada A. Põrk'i vaadet rahvaluule ja kunsti pea täielisesse järgnevusesse usust ja usuliste vaadete populariseerimisest, siiski on need leheküljed mind selle raamatuga lepitanud, sest kuigi me seda ilmavaadet ei hakka vahest niipea omandama, siis ometi vastavalt redigeeritult võiksid need leheküljed ehk saada mõne taarause uuestisünni sektji 20. sajandi usutunnistuseks, kui aga „vanad eestlased“ ei tule kodukäima ja — meestele naha peale andma.

Sellest seisukohast võttes arvasin tarvilikuks ruumi raisata selle trükitoote käsitlemisega, seda enam, et alles unistuseks on kutsunõuande kohad kultuurfegelastele, nii et meie väikese rahva iga pisemat kui jõukulutust tuleb vaagida selle otstarbekohasuse kriteeriumilt.

Ja säherdune raamat, kui ülalesitatu, on ka meie kirjanduses. õieti teretuldud nähtus, sest kuigi üldiselt ta kohta maksab vana tõde, et „pole sunduslik lugeda iga trükitoode“, siis on ta ometi kihutajaks paremate käsiraamatute tootlemisele, ja pealegi võib teda harjutusmaterjalina näft. algkooliski tarvitada — loogika sisuvealiste otsustuste ülesannete koguna.

P. S. Vahepeal on ilmunud A. Põrk'ilt sama teose II osa esimene anne. Ülaltoodud arvutusest selgub ka sellegi osa jume. Pikemalt kõnesse võtta — ei tasu vaeva.

Eerik Kuus.